

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ДЕНИС Назарій Ігорович

Творчі здібності як передумова професійної компетентності соціального працівника / Creative abilities as a prerequisite for the professional competence of a social worker

спеціальність 231 – Соціальна робота
освітньо-наукова програма – Соціальна робота та соціальна політика

Випускна кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
СРСПм-21
Н.І. Денис

Науковий керівник:
д.пс.н., професор С.К. Шандрук

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2020

АНОТАЦІЯ

Денис Н.І. Творчі здібності як передумова професійної компетентності соціального працівника. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за галуззю знань 23 – соціальна робота, спеціальність 231 – соціальна робота, освітньо-наукова програма «Соціальна робота та соціальна політика». Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2020.

У магістерській роботі досліджуються умови формування творчих здібностей для подальшої професійної компетентності соціального працівника. Зокрема, показано історичний аспект, місце і роль творчих здібностей у професійному становленні, намічені напрямки формування творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі навчання і показані форми підвищення творчих здібностей у студентів. Також здійснене емпіричне вивчення творчих здібностей студентів соціального і технічного напрямків.

ANNOTATION

Denys N.I. Creative abilities as a prerequisite for the professional competence of a social worker. Manuscript.

Research for the master's degree in the field of knowledge 23 – social work, specialty 231 – social work, educational and educational program «Social work and social policy». Ternopil National Economic University, Ternopil, 2020.

In the master's work the conditions of formation of creative abilities for the further professional competence of the social worker are investigated. In particular, the historical aspect, place and role of creative abilities in professional formation are shown. An empirical study of the creative abilities of students of social and technical fields was also carried out.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ ЯК НЕВІД’ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	7
1.1. Місце і роль творчих здібностей у професійному становленні соціальних працівників	7
1.2. Історія вивчення творчих здібностей у соціальній науці	11
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2	
НАПРЯМКИ ПОКРАЩЕННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ	23
2.1. Шляхи формування творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі навчання	23
2.2. Розвинені творчі здібностей як чинник успішної фахової роботи фахівця соціальної сфери	31
2.3. Форми підвищення творчих здібностей у студентів соціономічного профілю	36
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3	
ЕМПІРЧИНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ	44
3.1. Практика вивчення творчих здібностей майбутніх соціальних працівників	44
3.2. Експериментальне дослідження творчих здібностей у студентів соціальної сфери і технічних спеціальностей	50
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність проблеми творчого розвитку особистості молодшої людини на етапі навчання нині усвідомлюється настільки повно, що є авангардною в усіх державних документах про освіту, виступах осіб, які безпосередньо причетні до розвитку системи національної освіти. Але у вирішенні цієї проблеми існує багато труднощів. По-перше, здатність молоді до творчості не характеризується якоюсь однією конкретною спроможністю (за винятком випадків прояву яскравої обдарованості – музичної, художньої тощо). Це – інтегративна якість особистості, яка відображає її особливу внутрішню структуру: спрямованість, набір певних психічних процесів і тенденцій, характерологічні якості, ціннісно-сміслові вміння. Сьогодні Україні вкрай необхідні професійно підготовлені творчі фахівці соціальної сфери, що зумовлюється постійними змінами у соціально-економічній сфері суспільного життя. Постає питання зміни системи підготовки майбутніх соціально-працівників, котра має орієнтуватися на виклики повсякдення і передбачати їх продуктивне розв’язання в майбутньому. До фахівців соціально-економічного профілю нині зростають вимоги стосовно їх підготовленості до фахового практикування за нових умов та спроможності до професійного творчого вчинення. У зв’язку з цим змінюється потреба університетська система підготовки соціальних працівників, що передбачає широке застосування інноваційно-продуктивних форм, методів і засобів розвитку їх креативно-творчої компетентності. Отже, виникає потреба у наявності творчих здібностей як передумови професійної компетентності соціальних працівників. Саме актуальність та доцільність вивчення цієї проблеми зумовили вибір теми цієї магістерської кваліфікаційної роботи.

Ступінь вивчення проблематики. Сьогодні у науковій літературі творчість визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно нового продукту, такого, який вирізняється неповторністю,

оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (при цьому зазначається, що творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає наявність творця-суб'єкта творчої діяльності). Незважаючи на значний масив досліджень у психолого-педагогічній теорії і практиці, є підстави констатувати про недостатнє науково-проектне розв'язання піднятої проблеми, котре передбачає, по-перше, здійснення теоретико-методологічного пошуку на нових парадигмальних засадах, по-друге, уможливлення повноцінного експериментування, у т. ч. комплексного дослідження і розвитку творчих здібностей майбутніх соціальних працівників, і, по-третє, взаємозалежне збагачення науково-раціональних і проектно-практичних результатів щодо створення системи розвитку творчих здібностей студентів соціального спрямування в освітньому просторі сучасної системи навчання у ЗВО. Тому важливим є питання не тільки озброїти випускників достатнім багажем знань, умінь і навичок, а й сформувати їхню особистість як професіонала, котрий здатний до творчого вирішення складних професійних завдань.

Вивченням творчої діяльності займалися Д. Богоявленська, Е. Боно, Л. Виготський, В. Давидов, В. Кузін, П. Пономарьов, Д. Ельконін, А. Фурман, С. Шандрук та ін. Крім того, у роботах Н. Авдєєвої, О. Артемової, М. Зіновіної, І. Медакової, Н. Пейсахова, А. Єсаулова, В. Панка та ін. (див. [1-85]) звертається увага на те, що успіх системного творчого мислення в процесі професійної підготовки багато в чому визначається рівнем сформованості основних компонентів творчого мислення на більш ранніх етапах формування особистості. До таких компонентів входять здатність до аналізу, синтезу, порівнянню та встановленню причинно-наслідкових зв'язків, критичність мислення та здатність знаходити протиріччя, прогнозування можливого розвитку, здатність об'ємно бачити будь-яку систему або об'єкт в аспекті минулого (теперішнього, майбутнього), будувати алгоритм дій, генерувати нові ідеї і вирішувати їх у образно-графічній формі.

У психологічній науці з різних теоретичних позицій досліджувались проблеми розвитку інтелектуальних і творчих спроможностей особистості

(Дж. Гілфорд, В.Д. Дружинін, Г.С. Костюк, Н.С. Лейтес, С.Д. Максименко, О.П. Саннікова, М.Л. Смульсон, О.Б. Хомуленко, Т.М. Яблонська та ін.), становлення творчої особистості (Д.Б. Богоявленська, Л.П. Журавльова, З.С. Карпенко, В.В. Рибалка, В.А. Роменець, Е.П. Торранс, В.М. Ямницький та ін.), інноваційних моделей проблемного та проблемно-діалогічного (А.В. Брушлинський, Л.К. Велитченко, І.О. Ільницька, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов, П.І. Підкасістий, В.І. Подшивалкіна та ін.) і модульно-розвивального (А.В. Фурман, О.Є. Фурман та ін.) навчання, психологічного змісту, форм і методів підготовки фахівців соціономічних професій (І.В. Бужіна, Ж.П. Вірна, Т.В. Дегтяренко, М.Й. Казанжи, Ю.Б. Максименко, А.В. Массанов, В.Г. Панок, Е.О. Помиткін, В.В. Плохих, В.В. Рибалка, А.В. Сергеева, Л.А. Снігур, М.І. Томчук, В.М. Чернобровкін, Н.Ф. Шевченко та ін.) (див. [1-85]).

Мета дослідження полягає у вивченні умов формування творчих здібностей задля подальшої професійної компетентності соціального працівника.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

- 1) показати історичний аспект, місце і роль творчих здібностей у професійному становленні майбутніх соціальних працівників;
- 2) намітити напрямки формування творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі навчання;
- 3) показати форми підвищення творчих здібностей у студентів;
- 4) здійснити емпіричне вивчення творчих здібностей студентів соціономічного і технічного напрямків.

Об'єктом дослідження є творчі здібності майбутніх соціальних працівників.

Предмет дослідження становить специфіка формування творчих здібностей майбутніх соціальних працівників у ЗВО.

Методи дослідження: *теоретичні*: системного аналізу об'єкта та предмета дослідження, наукового методологування, інтегральні підходи до

вивчення творчих здібностей, спілкування, категоризації, типологічного підходу; *практичні*: психодидактичного анкетування, тестування, експертних оцінок, соціально-психологічна експертиза (опитувальники креативності Джонсона, стимульні матеріали Векслера, фігури Готтшальда, тест Зіверт, методика Замфір в модифікації Реана, тест на вимірювання рівня самоактуалізації особистості, методика вивчення активності/реактивності Стреляу, модифікований тест Гілфорда, набір креативних тестів Вільямса (CAP) та ін.).

Наукова новизна визначена тим, що у магістерському кваліфікаційному дослідженні комплексно вивчено умови формування творчих здібностей студентів – майбутніх соціальних працівників у ЗВО, які є важливими для подальшої професійної компетентності працівників соціальної сфери України.

Практичне значення головно постає у тому, що в роботі апробовані тести та напрацювання, які будуть цікавими для вивчення та використання у практиці університетської підготовки студентів спеціальності «Соціальна робота» та низки інших соціономічних, гуманітарних та технічних професій і напрямків підготовки.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку опрацьованих джерел. Загальний обсяг дослідження – 70 сторінок, в т. ч. основний текст викладено на 61 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

1.1. Місце і роль творчих здібностей у професійному становленні соціальних працівників

Кожна людина, досягаючи соціальної зрілості на тривалому етапі молодості, більшою чи меншою мірою усвідомлює, що її особисте життя реально належить двом світам: матеріальному, фізичному, де панують поведінка, діяльність, спілкування, тобто реальні форми багатоманітного земного практикування за наявних обставин суспільного повсякдення, і водночас ідеальному, метафізичному, де владарюють мислення, свідомість і самосвідомість, свобода і творчість, себто ідеальні сутності і форми духовного оприявлення космічної (божественної) енергетики у психодуховній екзистенції особистості. Мовиться, власне, про діалектичне поєднання в кожному із нас, здавалося б, непокданого – дійсності мислення і реальності діяльності, відеальнених смислоформ свідомості і практико унаявлених учинкових актів та діянь, неочевидно потойбічного й емпіричного посеїбічного, врешті-решт вічного, котре є «зараз-і-завжди», та ситуаційного, яке плинне й миттєве мов екзистенційний зріз буття «тут-і-тепер» [74].

Як зазначає професор С.К. Шандрук [84], сучасний стан ефективності української освіти відображає суперечності між соціальним замовленням суспільства на фахівців, які спроможні професійно і компетентно організувати роботу, і відсутністю такого рівня якості освітньої підготовки у ЗВО України. За таких умов принципового значення набуває пошук нових підходів до

підвищення ефективності організації навчання у ЗВО з орієнтацією на його якісні аспекти, причому маємо на увазі не лише формування професійності майбутніх фахівців, а водночас розвиток їх креативності та творчих здібностей. Крім того незаперечно, що освіта тривалий час була зорієнтована на середнього учня, а професійна та університетська – на середнього студента, тому розробка програм, системи навчання для підготовки креативних фахівців загалом, а працівників психологічної сфери зокрема, набуває неабиякої актуальності.

У будь-якому разі, зважаючи на сказане, загальним знаменником або визначальним принципом справжньої професійної майстерності фахівця соціального профілю є повноцінна соціальна миследіяльність, котра повновагомо уможливорює професійне становлення і базується на взаємодоповненні сформованих чотирьох складників:

- фундаментальних знаннях випускника ЗВО із царини теоретичної і прикладної соціології, загальної, соціальної і вікової психології, теорії, методології і технологій соціальної роботи, психокультури української ментальності, основ побудови громадянського суспільства і демократичного державотворення;

- добре освоєних особистістю нормам, сформованих уміннях і відпрацьованих навичках досконалої професійної діяльності, що системно характеризують її як компетентного фахівця певного напрямку соціальної професійності, котрий не лише спроможний ефективно вирішувати буденні завдання ділового повсякдення, а й знаходити оптимальні розв'язки практичних проблемних ситуацій та особистих проблем;

- самісно надбаних цінностях та психодуховних формах або екзистенціалах людського одухотвореного життєзреалізування (святість, свобода, віра, надія, любов, творчість, відповідальність, сумління, доброчесність, правдивість, толерантність, емпатійність і т. ін.), які не привласнюються через канал зовнішнього освітнього чи виховного впливу, а вирощуються особистістю майбутнього професіонала зсередини, тобто власним сутнісним Я як самодостатньою психодуховною субстанцією, котра здатна не

тільки адекватно відфільтрувати будь-який соціоінформаційний вплив явного чи прихованого довкілленевого тиску, а й синергійно самоорганізуватися і рекурсивно саморозвивати саму себе;

- розвиненому професійному мисленні як найголовнішому особистісному ресурсі угледіння, постановки, оптимального розв'язання і своєчасного зняття нагальних проблем професійного повсякдення; у цьому разі знаннєво-компетентнісна база і ціннісно-духовний ресурс особистості фахівця є тим різноякісним матеріалом, котрим оперує вказане мислення задля побудови ідеальних моделей діяльності і вчинення та їх наступної проекції на завжди недосконалий світ конкретного суспільного життя з метою його поліпшення та згармонізування (див. [75]).

Водночас повноцінне професійне становлення майбутніх соцпрацівників, враховуючи специфічність професійної діяльності та індивідуально-психологічних особливостей кожного студента, неможливе без наявності в останнього професійних творчих здібностей та креативності.

«Інтерес до проблеми стосовно творчих здібностей не згасає, а навпаки, все більше зростає. Потреба зрозуміти природу креативності виникла як наслідок необхідності впливати на творчу діяльність з метою підвищення її ефективності. Людина протистоїть світові як самостійна творча сила, котра здатна осягати і перетворювати цей світ. Саме у здатності до творчості постає зміст буття людини як культурно-історичної особистості. Творча особистість завжди сама прагне до нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, соціальна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності. Як зазначає В. Рибалка, творча особистість є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства, оскільки для неї характерна висока продуктивність, результативність особистісно та суспільно значущої творчої праці, завдяки чому людство робить черговий крок у своєму прогресі. Творчим людям притаманні такі особистісні риси, як незалежність, яка виявляється в неконформності суджень і оцінок; відкритості розуму – готовності до сприйняття нового і незвичного; висока толерантність до невизначених

ситуацій, конструктивна активність в цих ситуаціях; розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси» [84].

У сучасній науковій літературі творчість визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно нового продукту, такого, який вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (при цьому зазначається, що творчість – специфічна властивість людини, а тому без творця-суб'єкта, себто креативної особистості, здійснюватися не може). Саме у такому аналітичному розрізі креативність стала предметом вивчення для багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів.

Підкреслимо, що суть полягає у спроможності людини продукувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати у мисленні традиційних схем, оперативно ставити і знаходити способи розв'язання проблемних ситуацій і задач.

Отже, творчі здібності – це здатність особистості до створення нового в духовному чи матеріальному вимірах життя, це основа розвитку економіки, важливий фактор створення суспільства знань, а тому й обов'язковий атрибут компетентності і професійної майстерності майбутніх соціальних працівників.

«Особливий інтерес викликають твердження учених стосовно творчих здібностей особистості. Творча спроможність виступає як вроджена потреба і у такому розумінні вона може бути уподібнена інстинкту. Ця потреба притаманна величезній більшості людей. Вона може виявлятися у вигляді окремих спроможностей у однієї людини або блискучого таланту в іншої, але важко знайти індивіда, повністю позбавленого цієї дорогоцінної якості. Здатність до творчості – це найвищий дар, яким нагородила людину природа на безмежно тривалому шляху її еволюційного розвитку. Проте, існує і протилежна думка. Вважається, що розвиток здібностей людини не є генетично зумовленим. Творчі здібності – це не природний дар, а результат історичного розвитку людства. Людина при народженні позбавлена свідомості, не має природних ідей, людських рис, людських здібностей» [16, с. 2-6].

1.2. Історія вивчення творчих здібностей у соціальній науці

Головною ознакою творчої особистості є її творчі якості, тобто індивідуально-психологічні особливості, які відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання. Тому проблема цілісного освітнього впливу, який би забезпечував інтеграцію психосоціальних умов навчання з внутрішньою («творчою») структурою особистості є надзвичайна складна для реалізації у системі масового навчання у ЗВО. Вихід тут, на погляд професора С. Шандрука [85], полягає у зміні освітньої моделі, яка б «вироснула» методологічне мислення і професійну креативність студентів. Саме тому важливим є питання не тільки озброїти випускників достатнім багажем знань, умінь і навичок, а й сформувати їхню особистість як професіонала, здатного до вирішення найскладніших професійних завдань. Причому маємо на увазі не лише професійність, а й їх креативну фаховість, актуалізаційний творчий потенціал.

Творча особистість, на думку В.В. Рибалки, є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства, оскільки для неї характерна висока продуктивність, результативність особисто та суспільно значущої творчої праці, завдяки чому людство робить черговий крок у своєму прогресі [54; 55]. Творчим людям притаманні такі особистісні риси, як незалежність, що проявляється в неконформності суджень та оцінок; відкритості розуму – готовності до сприйняття нового і незвичного; висока толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність у цих ситуаціях; розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси, філософське почуття гумору, відкрита любов до життя в усіх його благодатних формах.

Більшість психологів та педагогів зазначають, що освіта орієнтована на середнього учня, а професійна університетська – на посереднього фахівця та пересічного студента. Тому розробка програм, системи навчання для

підготовки креативних фахівців загалом, а працівників соціальної сфери зокрема, набуває неабиякої актуальності і суспільствотворчої вагомості.

Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності, набула популярності після праць Дж. Гілфорда. Її методологічну основу становить кубоподібна модель структури інтелекту: матеріал х операції х результати. Сам дослідник вказав на принципову відмінність між двома типами мисленнєвих операцій: конвергенцією і дивергенцією. Конвергентне мислення (сходження) актуалізується тоді, коли людині, котра розв'язує задачу, потрібно на засновках множини умов знайти єдине вірне рішення. Очевидно, що туту має місце ототожнення здатності до конвергентного мислення з тестовим інтелектом, тобто інтелектом, який вимірюється високошвидкісними тестами IQ.

Дивергентне мислення – це той тип мислення, що актуалізується та відбувається у різних напрямках, передбачає варіативність шляхів розв'язання проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції основою креативності як загальної творчої здібності. Він вказував на чотири основних параметри креативності: оригінальність – здатність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді; семантична гнучкість – спроможність обґрунтовувати функцію об'єкта і запропонувати його нове використання; образна адаптивна гнучкість – уміння змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання; семантична спонтанна гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованій ситуації [84].

Дж. Гілфорд описує шість параметрів креативності:

- «1) здатність до знаходження і побудови проблеми;
 - 2) здатність до генерування великої кількості ідей;
 - 3) здатність до продукування різноманітних ідей (гнучкість);
 - 4) здатність відповідати на подразники нестандартно (оригінальність);
- здатність вдосконалювати об'єкт, додаючи деталі;

5) здатність розв'язувати проблеми, тобто спроможність до аналізу і синтезу» [84].

«Подальшим розвитком даної проблематики постали дослідження Е.П. Торранса, який під креативністю розуміє здатність до загостреного сприймання особою недоліків, пробілів у знаннях, дисгармонії тощо, причому вважаючи, що творчий акт поділяється на сприймання проблеми, пошук рішення, виникнення і формулювання гіпотез, їх перевірку, модифікацію і знаходження результату» [84].

Інша концепція запропонована С. Медніком, котрий переконаний, що в творчому процесі присутні як конвергентна, так і дивергентна складові. На його думку, чим із більш віддалених галузей взяті елементи проблеми, тим більш креативним є процес її розв'язання. Тим самим дивергенція замінюється на актуалізацію віддалених зон смислового простору [84]. Творче вирішення відрізняється від стереотипного: суть творчості полягає не в особливості операції, а в здатності долати стереотипи на кінцевому етапі мислинневого синтезу і, як було зазначено раніше, у широті поля асоціацій.

Однією із останніх за часом виникнення концепцій креативності є так звана «теорія інвестування», запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом [84]. Її автори вважають креативною таку людину, котра прагне і здатна «купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою». Р. Стернберг стверджує, що особа може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках: 1) якщо вона висловлює ідеї передчасно, 2) якщо не виносить новонароджену ідею на обговорення досить довго, і тоді вона стає очевидною, «старіє». Очевидно, що тут прояви творчості підмінюються соціальним сприйняттям та оцінкою. І далі узагальнюється, що творчі прояви детермінуються шістьма основними чинниками:

- 1) інтелектом як здібністю,
- 2) особистісним знанням,
- 3) стилем мислення,
- 4) індивідуальними рисами,

- 5) мотивацією,
- 6) зовнішнім середовищем (довкіллям).

Вивчаючи креативність і роль наслідування в ній, учені виявили, що процес формування креативності складається із низки етапів і супроводжується оволодінням соціально значущою діяльністю шляхом наслідування. Перехід від наслідування до самостійної творчості відбувається через особистісну ідентифікацію зі зразком творчої поведінки. Крім цього, ним було обґрунтовано припущення про існування двох рівнів креативності – потенційної та актуальної.

Д. Богоявленська [6] вводить до психологічного дискурсу поняття «креативної активності особистості», що зумовлено певною психічною структурою, притаманною креативному типу особистості. Інакше кажучи, творчість – це ситуаційно нестимульована активність особи, яка виявляється у прагненні вийти за межі заданої проблеми, мисленнєво піднятися над проблемною ситуацією.

У двополюсному вимірі людської буттєвості креативність передбачає здатність іти на розумний ризик, готовність долати перепони, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думкам оточуючих. Вочевидь прояви креативності неможливі, якщо відсутнє творче середовище, котре підтримує здатність висувати неординарні та нестандартні ідеї, навчає особистість уникати в мисленні традиційних схем, швидко осмислювати та оптимально розв'язувати проблемні ситуації.

Піднімаючи питання про передумови розвитку творчої особистості, О. Матюшкін свого часу диференціював такі її компоненти: домінуюча роль пізнавальної мотивації, дослідницька творча активність, можливість досягнення оригінальних рішень, прогнозування здатності до створення ідеальних еталонів. Саме ці психоструктурні компоненти й спричиняють розширення поля творчої свідомості особистості.

«Отож, креативність – це також важлива особистісна характеристика, спосіб чи форма реалізації людиною власної індивідуальності, а не лише

певний набір особистісних рис. Зрозуміло, що кожна людина неповторна, унікальна, вона вносить у світ щось нове, таке, чого раніше не було. Тому прояв її індивідуальності – це завжди творчий акт. До того ж характеристики креативності непередметні, психодуховні (тобто не передбачають наявність матеріального продукту), а тому процесні, індивідуально-психологічні, персоніфіковано екзистенційні» [85].

Творча активність особистості передбачає сформованість психічної структури, притаманної креативному психотипу. Тому й творчість є ситуаційно нестимульованою активністю, яка перш за все виявляється у прагненні особи вийти за межі заданої чи виниклої проблеми. Водночас існують певні рівні інтелектуальної активності: пасивний характеризує діяльність, яка щоразу визначається якимось зовнішнім стимулом: безініціативне прийняття того, що задається зовні; евристичний рівень – це продукт логічного аналізу, який дозволяє заглибитися в об'єкт, почерпнути з нього нове знання, звідси – прояв певної інтелектуальної ініціативи, не стимульованої ні зовнішніми факторами, ані суб'єктивною оцінкою результатів роботи як незадовільних; креативний – найвищий ступінь інтелектуальної активності, на якому емпірично виявлена закономірність стає не кінцевим пунктом мисленнєвого процесу, а проблемою, самостійною метою дослідження. Відтак визначений цією дослідницею креативний рівень є інтегральним показником розвиненості творчості та креативності особистості, який, своєю чергою, передбачає її найвищу інтелектуальну активність, становить першооснову в розвитку самостійного творчого мислення.

Щоб спрямувати людину до творчої діяльності, важливим є існування не тільки суперечностей і проблем, а й так звані «потреби особистості у творенні». Тому творчі досягнення характеризуються якістю свідомої і цілеспрямованої роботи, і якщо стоїть завдання нарощувати творчі здібності, то має бути організована цілеспрямована творча діяльність вихованців. І тоді вона виявлятиметься у швидкості, гнучкості, точності, оригінальності їхнього мислення, миследіяльності. Загалом креативна особистість здатна бути

учасником, суб'єктом процесу змін, відмовитися від фіксованого уявлення про стан речей та подій, тим самим створюючи умови для всебічного прояву і реалізації своїх можливостей, обдарованості, таланту.

Нарощування креативного потенціалу пов'язане з формуванням апарату пошуку й зі створенням об'єкта задоволення загальної потреби людини. Як компонент креативність входить до системи її саморегуляції. У зв'язку із цим нами людська креативність розуміється як така інтегральна властивість особистості, котра постає внутрішньою передумовою її творчої діяльності.

«Креативність можна трактувати як синонім інноваційності, тобто описувати поняттям, яке визначає здатність особистості до створення нового, духовного та/чи матеріального, це елемент розвитку економіки, важливий фактор створення суспільства знань, а тому й обов'язковий атрибут професійної компетентності. Розвиток професійної креативності студентів передбачає максимальну орієнтацію на творче начало у навчальній діяльності, освоєння власного творчого досвіду. У студентів потрібно сформуванню вміння чітко усвідомлювати мету та завдання своєї професії, розуміти сутність професійних функцій, визначати важливі особистісні якості та шляхи їх формування, діагностувати свою здатність до навчальної та професійної діяльності, обирати стратегії самовдосконалення» [84].

Звідси зрозуміло, що професійна креативність – це невід'ємна складова фахової діяльності, котра характеризує як здатність професіонала трансформувати освоєний досвід навчально-професійної роботи, у ході якого він оволодіває спроможністю відтворювати і творчо змінювати продукти праці, стаючи активним суб'єктом, відповідальною особистістю, вчинково креативною індивідуальністю.

Отож, формування творчих здібностей в майбутніх фахівців – це надважлива складова процесу становлення цілісної творчої особистості, готової до професійної креативної діяльності. Сміслова відмінність між поняттями «творча діяльність» і «креативна діяльність» полягає у тому, що результатом творчої діяльності є методи, прийоми, підходи, які мають практичну

спрямованість, а не суто теоретичний зміст. Натомість удіяльнена креативність характеризує єдність сприйняття, переживань і дії, які здійснені новим оригінальним способом, постають як інтегральна здатність знаходити нові зв'язки та усвідомлювати нові відношення і стосунки, схильність працювати і дізнаватися про новації, діяльність мозку, яка призводить до нових прозрінь, до трансформації досвіду в нові організованості та до уявлювання небувалих констеляцій значень.

У будь-якому разі, загальним знаменником або визначальним принципом справжньої професійної майстерності фахівця соціальної сфери є повноцінна, креативно ініційована, соціальна миследіяльність, котра повновагомо уможливорює професійне становлення і базується на взаємодоповненні сформованих чотирьох складниках:

- фундаментальних знаннях випускника ЗВО із царини теоретичної і прикладної соціології, загальної, соціальної і вікової психології, теорії, методології і технологій соціальної роботи, психокультури української ментальності, основ побудови громадянського суспільства і демократичного державотворення;

- добре освоєних особистістю нормам, сформованих уміннях і відпрацьованих навичках досконалої професійної діяльності, що системно характеризують її як компетентного фахівця певного напрямку соціальної професійності, котрий не лише спроможний ефективно вирішувати буденні завдання ділового повсякдення, а й знаходити оптимальні розв'язки практичних проблемних ситуацій та особистих проблем;

- самісно надбаних цінностях та психодуховних формах або екзистенціалах людського одухотвореного життєзреалізування (святість, свобода, віра, надія, любов, творчість, відповідальність, сумління, доброчесність, правдивість, толерантність, емпатійність і т. ін.), які не привласнюються через канал зовнішнього освітнього чи виховного впливу, а вирощуються особистістю майбутнього професіонала зсередини, тобто власним сутнісним Я як самодостатньою психодуховною субстанцією, котра здатна не

тільки адекватно відфільтрувати будь-який соціоінформаційний вплив явного чи прихованого довкілленевого тиску, а й синергійно самоорганізуватися і рекурсивно саморозвивати саму себе;

– розвиненому професійному мисленні як найголовнішому особистісному ресурсі утледіння, постановки, оптимального розв’язання і своєчасного зняття нагальних проблем професійного повсякдення; у цьому разі знаннєво-компетентнісна база і ціннісно-духовний ресурс особистості фахівця є тим різноякісним матеріалом, котрим оперує вказане мислення задля побудови ідеальних моделей діяльності і вчинення та їх наступної проекції на завжди недосконалий світ конкретного суспільного життя з метою його поліпшення та згармонізування [84].

Водночас повноцінне професійне становлення майбутніх соцпрацівників, враховуючи специфічність професійної діяльності та індивідуально-психологічних особливостей кожного студента, неможливе без наявності в останнього професійних творчих здібностей та креативності. Причому інтерес до них теоретиків і практиків не згасає, а навпаки, все більше зростає. Потреба зрозуміти природу креативності виникла як наслідок усвідомленої потреби впливати на творчу діяльність з метою підвищення її ефективності. Людина протистоїть світові як самостійна творча сила, котра здатна осягати і перетворювати цей світ. Саме у здатності до творчості постає зміст буття людини як культурно-історичної особистості. Творча особистість завжди сама прагне до нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, соціальна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності.

Суть особистісної креативності полягає у спроможності людини продукувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати у мисленні традиційних схем, оперативно ставити і знаходити способи розв’язання проблемних ситуацій і задач. Це також здатність особи до створення нового в духовному чи матеріальному вимірах життя. Водночас креативність як творча спроможність – це природна вроджена потреба, що може бути уподібнена інстинкту, властивого більшості людей. Вона виявляється у вигляді окремих

спроможностей у однієї людини, або блискучого таланту в іншій, але важко знайти індивіда, повністю позбавленого цієї дорогоцінної якості. Здатність до творчості – це найвищий дар, яким нагородила людину природа на безмежно тривалому шляху її еволюційного розвитку. Проте існує і протилежна думка. Вважається, що розвиток здібностей людини не є генетично зумовленим. Творчі здібності – це не природний дар, а результат історичного розвитку людства. Людина при народженні позбавлена свідомості, не має природних ідей, людських рис, людських здібностей.

Основними принципами розробки системи роботи з розвитку творчих здібностей особистості майбутніх соцпрацівників вважаємо принципи особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх працівників психологічної сфери, історизму, гуманізації, духовності, психологізації, наступності, єдності соціалізації та індивідуалізації, екологізації, суспільно-особистісного прагматизму та партнерства, еврилогізації та циклічно-вчинковий підхід.

Професор С.К. Шандрук вважає [84], що для професійного становлення соціального працівника доцільно вдосконалювати рівень його творчого потенціалу і творчих здібностей. З цією метою доцільним є розробка і зреалізування психодидактичних умов формування у студента суб'єктивної позиції у процесі професійної підготовки, розвиток його здатності не тільки сприймати і відтворювати знання, а водночас виконувати професійні завдання на високому рівні фахової досконалості. У сфері професіоналізації креативність – це інтегральна властивість особистості, яка постає внутрішньою передумовою її продуктивної творчої діяльності. Закономірно, що розвиток креативності особистості майбутнього соцпрацівника полягає у теоретичному і практичному оволодінні студентами психологічними знаннями та вмілому застосуванні набутих знань у реальних життєвих та професійних ситуаціях, у пізнанні себе як особистості та свого рівня самоактуалізації з метою індивідуального зростання.

Базуючись на основних теоретичних положеннях та орієнтуючись на реальну систему навчально-виховної роботи, яка функціонує нині у ЗВО, вкажемо на взаємопов'язані напрямки роботи, націлені на реалізацію поставленого завдання з розвитку креативної особистості майбутнього фахівця: використання психології як засобу самопізнання та саморозвитку; розробку і впровадження системи корекційно-розвивальних занять особистісно орієнтованого спрямування.

Теоретичне обґрунтування змісту такої підготовки майбутніх соцпрацівників був зорієнтований на інтенсифікацію в них процесів самопізнання та саморозвитку, вироблення індивідуального стилю, привласнення і вдосконалення науково-методичних знань і вмінь, які й становлять центральну ланку творчої професійної діяльності. Виступаючи засобом професійної діяльності соцпрацівника, вони функціонують під час проектування, конструювання та як організації освітнього процесу, так і розвитку професійної креативності.

Процес формування креативності студента – це набування ним готовності безпосередньо виявляти творчу активність, реалізувати свій творчий потенціал, актуалізація індивідуальних рис-якостей носія ситуаційної креативності зі змістом соціально значущого виду діяльності, вияв найвищого ступеня здібностей завдяки вчинковому удіяльненню творчих механізмів. А це означає, що щоб у процесі формування креативності студентства важливе місце мають займати:

- актуалізація пізнавального компонента, організована як активне розширення інтелектуальної сфери, яка є базою для формування творчих здібностей;
- формування понятійно-категорійного апарату для смислового оперування ним при розв'язанні дослідницьких, творчих завдань, що мають характер проблемних ситуацій;
- формулювання запитань проблемного характеру, які стимулюють активну розумову діяльність;

- стимулювання розвитку ерудиції, розширення кругозору у сфері наукових знань різнобічного спрямування;
- навчання прийомам самосійного мислення (логічні операції, які допомагають самостійно творчо опрацювати потік інформації, прийти до власних висновків, а не просто перейняти вже готові міркування та твердження);
- організація навчального пізнання як процесу наукового дослідження (за логікою організації, використанням методів), ознайомлення з різними дослідними процедурами та рефлексування їх перебігу.

«Для розвитку креативності студентів потрібні нерегламентоване середовище з демократичними відносинами та наслідування творчій особистості. Такий розвиток відбувається під впливом мікросередовища і наслідування через формування системи мотивів і особистісних властивостей (незалежність, мотивація самоактуалізації)» [84].

Однією із тенденцій розвитку творчої особистості повне за діяння ресурсів у навчальний процес не лише пізнавальної, а й емоційно-особистісної сфери студента-соцпрацівника. Його особистісний розвиток, формування готовності до майбутньої професійної діяльності – це важливі чинники в оптимізації освітнього процесу у ЗВО на сучасному етапі розвитку суспільства. Тому креативність як глибинна властивість виражається щонайперше в оригінальній постановці проблеми як особистісної, наповненої персоніфікованим змістом. Цьому сприяє системний психоформувальний вплив на студентів через створення комплексу відповідних умов мікросередовища.

Висновки до розділу 1

Недостатня готовність майбутніх соцпрацівників до професійної діяльності є наслідком невміння застосувати одержані знання в реальній практичній діяльності, відсутність навичок побудови власних програм

зреалізації професійних обов'язків з урахуванням індивідуальної професійної ситуації, незнання себе, своїх сильних і слабких сторін, відсутності тонкої диференціації власних емоційних станів – все це утрудняє професійне і особистісне зростання студентів в процесі професійного навчання.

Проблему підвищення творчих здібностей майбутнього працівника соціальної сфери необхідно і варто вирішувати на етапі навчання за рахунок формування творчих професійних умінь, яка є комплексною задачею, що включає і розвиток творчого мислення, і креативності, як властивості особи, і мотивації до творчої діяльності. Проблема пошуку ефективних психолого-педагогічних умов формування творчих умінь безпосередньо примикає, з одного боку до загальної проблеми формування у майбутнього соціального працівника основ професійної майстерності, а з іншого – до комплексної проблеми упровадження в навчальний процес інноваційних засобів навчання. Метод «креативного тренінгу» і технологія проблемного навчання використовується задля розвитку творчих умінь в рамках освітнього процесу ЗВО і забезпечує наявність завдань дивергентного типу, і домінування їх в деяких типах занять, домінування розвиваючих можливостей учбового матеріалу над його інформаційною насиченістю; поєднання умов розвитку продуктивного мислення з навичками його практичного використання; створення власної дослідницької практики і її домінування над репродуктивним засвоєнням знань; високу самостійність в процесі навчання; орієнтацію на створення і вирішення проблемних ситуацій.

РОЗДІЛ 2

НАПРЯМКИ ПОКРАЩЕННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ

2.1. Шляхи формування творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі навчання

Одним із найголовніших завдань сучасної національної освіти є оптимізація навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах з метою гармонійної і якісної підготовки майбутніх фахівців. Досить часто у професійній діяльності випускників вищих навчальних закладів спостерігаються суперечності між рівнем набутих теоретичних знань, методичних умінь та можливістю їх продуктивного використання у своїй роботі. Такий стан справ значною мірою пояснюється недостатньою розробленістю особистісно орієнтованих, творчих підходів до професійної підготовки студентів, хоча саме такі підходи спроможні забезпечити гармонійний розвиток та розкриття особистісного, творчого потенціалу студентів як основи подальшої продуктивної професійної діяльності. Особливо актуальним це твердження є у формуванні особистості майбутнього соціального працівника, оскільки його професійна діяльність, в першу чергу, зорієнтована на відповідальну роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, із родинami. Окрім того, соціальні працівники покликані створити систему соціально-психологічної допомоги у розвитку особистості, умови всебічного сприяння та внутрішнього комфорту.

Аналіз наукової літератури в контексті досліджуваної проблеми (див. [1-85]) дозволяє визначити необхідні якості майбутнього соціального працівника, які

сприятимуть успішному розвитку творчого потенціалу особистості в процесі навчально-виховної діяльності у ЗВО:

- чуйність і такт;
- уява;
- вміння використовувати стандартні прийоми в нестандартних ситуаціях;
- розумова активність;
- творча сміливість;
- інтуїція;
- артистизм та формування свого творчого бачення;
- розвиток творчої ініціативи;
- уміння створювати та вирішувати проблемні ситуації;
- допитливість та спостережливість;
- здатність долати стереотипи;
- чіткість знань та швидкість навчання;
- працьовитість та наполегливість;
- прагнення здобути знання, необхідні для виконання конкретної професійної роботи;
- здатність віднайти головне в різних за змістом проблемах;
- відмова від авторитаризму та категоричних тверджень;
- уміння вести творчий пошук;
- легкість асоціювання;
- здібність виявити головне в проблемі раніше, ніж деталі;
- здатність переносити функції одного предмета на інший;
- здатність любити свою професію і себе у процесі професійної діяльності;
- здатність творчо та компетентно вирішувати проблемні питання;
- здатність чітко і вміло спрогнозувати результат;
- здатність приймати самостійне рішення;
- здатність саморозвиватися та самовдосконалюватися в процесі професійної діяльності.

З огляду на вищеперерахований комплекс якостей особистості, що є необхідним для формування творчої особистості майбутнього соцпрацівника, ми можемо стверджувати, що креативність – це і своєрідний комплекс здібностей особистості, які мають можливість проявлятися і в мисленні, і в діях, і в почуттях, і в комунікації, і в різноплановій діяльності майбутнього соцпрацівника.

Творча особистість рівнозначно повинна бути:

особистістю, яка реалізує себе творчо, соціально та професійно;

особистістю із яскраво вираженим прагненням до підтримки та допомоги іншим;

особистістю, яка вміє будувати гармонійні взаємовідносини з іншими;

особистістю, що вміло реалізує свої знання на практиці, передбачає нові ситуації, демонструє впевненість у своїх здібностях;

особистістю, що активно культурно розвивається, бере участь у різноманітних творчих ініціативах, освоює різноманітні творчі види діяльності;

особистістю, що професійно удосконалюється, використовує нові технології та ресурси для підвищення своєї конкурентоспроможності;

особистістю, котра добре проінформована про соціальні, освітні, політичні та ін. проблеми суспільних відносин.

Навчання студентів соціономічних напрямків потребує удосконалення на основі впровадження в навчально-виховний процес системи особистісно-креативного підходу. Особливістю такого підходу є спроможність підвищення рівня та якості засвоєння навчального матеріалу шляхом розкриття креативного потенціалу особистості студента. Креативна освіта повинна відповідати такій організації навчання, виховання і розвитку творчої особистості, її активності, у якій викладач і студент мають сприятливі умови для самореалізації.

Провідними психолого-педагогічними засадами розробки та реалізації творчого підходу в навчанні студентів є орієнтація на концептуальну модель особистості, взаємозв'язок психодіагностики та психокорекції в процесі навчально-виховної взаємодії; система креативно-розвивальних засобів.

Науково-змістова розробка і реалізація програми розвитку креативної особистості майбутнього соціального працівника та впровадження особистісно-креативного підходу в процесі навчання студентів гуманітарних факультетів на основі розкриття їх креативного потенціалу сприятиме підвищенню продуктивності навчання, сформує мотивацію до оволодіння професійною майстерністю.

Творчий підхід у процесі підготовки майбутніх соцпрацівників надасть можливість сформувати творчу, креативну, професійну конкурентоспроможну особистість. Це означає:

узгодження процесу навчання студента з процесом наукового дослідження та практичного його впровадження;

творчо-креативний розвиток студентів та використання змісту освіти для подальшого удосконалення особистості;

різноплановість та різноманітність творчої діяльності;

домінуючу відповідальність студента за результатами навчальної, творчо-креативної, наукової і практичної діяльності;

тісну пізнавальну взаємодію викладача, організатора, експерта, консультанта та студента у навчально-виховній, науковій, практичній діяльності;

співтворчість студента і викладача як дослідників у творчому процесі;

розуміння кожного студента як окремої здібної особистості;

позитивної комунікативної взаємодії викладача і студента в процесі творчої взаємодії та практичної діяльності;

щирого і вільного формування волевиявлення особистості студента в процесі творчості; позитивна адаптація та соціалізація в творчому колективі;

різноманітні активні творчо-креативні засоби, методи, прийоми, технології навчання та виховання;

зворотні зв'язки у співпраці та співтворчості;

аналіз творчих досягнень особистості студента, розробка індивідуальних програм, планів, звітів студентів;

діяльність груп співтворчості студентів [30].

Проблема оптимізації особистісно-професійного розвитку соціального працівника, що передбачає формування креативної особистості, здатної гнучко та успішно адаптуватися до умов нових соціальних реалій, генерувати нові ідеї, творчо мислити, є однією з найактуальніших у системі гуманітарної освіти. В контексті теоретико-методологічного аналізу особливостей творчого розвитку креативний потенціал майбутнього соцпрацівника розглядається нами як цілісна динамічна особистісна властивість майбутнього фахівця, яка являє собою невичерпний ресурс творчих психологічних здібностей, здатність до інтелектуально-творчої ініціативної соціально-комунікативної активності та цілеспрямованої творчої діяльності, що актуалізують самореалізацію, професійний саморозвиток та формування професійно-значущих якостей особистості соцпрацівника.

«Креативність виражається сприйнятливістю, чутливістю до проблем, відвертим ставленням до нових ідей і здатністю руйнувати стереотипи з метою створення нового, отримання незвичайних рішень життєвих проблем. Вагомим є і те, що вона виділяє творчу індивідуальність, яка, будучи вагомою характеристикою професійної творчості, визначається як інтегральна креативно-особова категорія, яка об'єднує: інтелектуально-творчу ініціативу; інтелектуальні здібності; об'ємність та глибину знань; схильність до творчого сумніву; здатність вести внутрішню творчу боротьбу; відчуття новизни, жага пізнання; уміння бачити незвичайне в проблемі; професіоналізм» [10, с. 13].

Креативність є чинником, який забезпечує:

«1) створення принципово нових інтелектуальних продуктів, пов'язаних з новою професійною сферою знань, та вирішення на їх основі нестандартних завдань;

2) побудову оригінальних підходів до розуміння та інтерпретації знань;

3) використання фахових знань у нестандартних ситуаціях;

4) створення умов для саморозвитку знань, що підвищує рівень їх універсальності» [3, с. 146].

Відповідно до психологічної моделі творчого потенціалу соцпрацівника виділяють такі його структурні компоненти:

- 1) психологічна готовність до творчої діяльності як передумова здійснення творчої професійної діяльності;
- 2) наявність професійно-значущих якостей як активних елементів психологічного ресурсу особистості;
- 3) пошуково-перетворювальна й пізнавальна активність, які виступають джерелом загальної активності, внутрішнім генератором творчої діяльності, що сприяє повноцінній реалізації особистісного ресурсу в професійній сфері;
- 4) творчі здібності особистості, що визначають напрям та способи здійснення творчої діяльності, призводять до збагачення індивідуального та професійного досвіду і сприяють розвитку креативного потенціалу майбутнього соцпрацівника.

Відповідно кожному компоненту критеріями визначення рівнів (високий, середній, низький) розвитку творчого потенціалу особистості майбутнього соцпрацівника є:

- наявність внутрішніх творчих резервів особистості;
- творча активність особистості;
- оригінальність творчого продукту; схильність до ризику в творчій діяльності;
- складність творчих пошуків;
- творче самовираження в процесі міжособистісної взаємодії;
- адекватна та реалістична оцінка власного творчого потенціалу майбутніми соцпрацівниками.

Вивчення динаміки творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників Тернопільського національного економічного університету упродовж всього періоду навчання засвідчило домінування середнього рівня розвитку зазначеної властивості, що вказує на:

1) недостатню впевненість у силі власних потенційних ресурсів, несформованість чітких уявлень про креативність, помірну рішучість, наполегливість у здійсненні ініціативних новаторських дій;

2) відсутність достатньої гнучкості та адаптивності в дослідженні складних явищ, застосуванні незвичайних способів інформаційної діяльності;

у процесі соціальної взаємодії простежується бажання презентації власної індивідуальності, творчого саморозкриття, участі в особистісно та професійно значущій справі, однак, жорстка регламентація й здебільшого консерватизм у роботі ускладнюють процес генералізації креативних ідей.

У межах традиційної системи фахової підготовки рівень креативного потенціалу соцпрацівників дещо збільшується, тобто оволодіння фаховими знаннями, уміннями та навичками певною мірою позитивно впливає на розкриття творчих можливостей студентів, проте високі показники демонструє лише незначний відсоток майбутніх фахівців соціальної сфери, а переважній більшості респондентів притаманні середні показники з тенденцією до нижче середніх за основними структурними компонентами креативного потенціалу:

1) занижена самооцінка у близько половини досліджуваних вказує на невпевненість студентів у собі, страх невдачі, що уповільнює їх пошуково-перетворювальну та пізнавальну активність (прагнення до відшукування нової інформації свідомо не проектується на навчальну діяльність, а потребують початкового зовнішнього стимулювання);

2) оцінка оригінальності творчого продукту вказує на статичність поглядів, недостатню експресивність, наполегливість та інтенсивність пошукових дій у продукуванні незвичайних ідей;

3) майже у третини респондентів спостерігається недостатня готовність до інтелектуального ризику й парадоксів, нездатність діяти під впливом раптового бажання, без підготовки й планування, змінювати підхід до проблеми або ракурс її дослідження;

4) значна частина майбутніх фахівців демонструє нестійкий пізнавальний інтерес до вирішення складних творчих завдань;

5) середній рівень розвитку креативного потенціалу свідчить про яскраво виражене прагнення до створення нових образів, надання «життєвої сили» вже відомим фактам, однак вільнодумство студентів і бажання розширити творчі межі гальмується залежністю від зовнішніх соціальних впливів, страхом неадекватного сприйняття, надмірною критичністю та самокритичністю, що призводить до пасивності у ситуаціях інформаційної взаємодії [2].

Психотренінгова програма розвитку творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників, сприяє підвищенню емоційно-ціннісного ставлення юнаків та дівчат до себе, зростанню особистісної, соціальної й професійної значущості креативності, здатності до здійснення ініціативно-новаторських дій, відкритості новому досвіду, схильності до ризику та складності у творчих пошуках, генералізації креативних ідей, творчого самовираження в процесі соціальної взаємодії. Виконання вправ програми переконують, що творча складова є одним із компонентів професійного становлення майбутнього соціального працівника, а творчість і креативність відноситься до складових професіоналізму, виступає умовою творчого саморозвитку особистості, є істотним резервом її самоактуалізації.

Для визначення основних засад розвитку творчого потенціалу майбутніх соціально-працівників в умовах професійної підготовки ми розглядаємо особистість студента як суб'єкта навчально-виховного процесу, творчість як властивість креативної особистості майбутнього професіонала, проблему формування необхідних властивостей творчої особистості майбутнього психолога.

Розвиток творчого потенціалу майбутнього соціально-працівника зумовлений активізацією психологічних умов, що охоплюють три взаємопов'язані та взаємообумовлені сфери, а саме: конативну (загальна й творча активність, впевненість у собі та власних діях, допитливість, гнучкість у комунікативній діяльності, екстравертованість у взаємодіях, самоактуалізація потенціалів), пізнавально-емоційну (вербальна креативність, творче мислення й уява, ірраціональність) та соціально-психологічну (соціальна креативність, соціальні цінності, соціальна корисність).

Серед освітньо-педагогічних умов, які сприяють інтенсифікації творчих пошуків студентів, виявлено створення позитивного творчого мікросередовища, атмосфери психологічної безпеки, захищеності, комфорту, невимушеності та свободи за рахунок підтримки творчих починань особистості; ціннісне ставлення до проявів творчості (безумовне оцінювання майбутніх фахівців як стимул до конструктивної та плідної співпраці й співтворчості); індивідуальний творчий стиль професійної діяльності викладача; застосування методів проблемного навчання, методів активізації творчого мислення, евристичних прийомів, дивергентних завдань та запитань відкритого типу.

Конкретизуємо умови, в яких може успішно формуватися особистість майбутнього професіонала у процесі навчально-виховної діяльності закладу вищої освіти:

- відхилення від заданих умов навчання чітко контролюються;
- підтримання самостійності в розробках, узагальненнях, висновках;
- стимулювання відповідальності і незалежності;
- стимулювання набуття нових знань, умінь і навичок;
- стійка увага до творчості особистості з боку одногрупників та викладачів.

Отже, на сучасному етапі розвитку та реформування ЗВО важливим є гармонізація навчально-виховного процесу, гуманізація та оптимізація навчання, виховання гармонійної особистості, здатності до професійної реалізації з високим духовним креативним потенціалом, яка компетентно реагує на всі ситуації.

2.2. Розвинені творчі здібностей як чинник успішної фахової роботи фахівця соціальної сфери

Важливою умовою успішної професійної адаптації соціального працівника є формування у майбутніх фахівців в освітньому процесі ЗВО

творчих здібностей. Професійна адаптація є головною складовою частиною соціальної адаптації. Разом з цим вона являє собою комплекс багатогранних процесів, таких як процес входження особистості в професію, процес звикання до професійних умов і вимог, до структури та змісту професійної діяльності, до певної професійної групи. Професійна адаптація, може вважатися успішною лише в тому випадку, якщо людиною були засвоєні не тільки певні професійні норми, але також і отримані можливості для самореалізації, творчості і саморозвитку.

Професійна адаптація є досить тривалим і складним процесом, який органічно завершує спільну цілеспрямовану діяльність середньої школи і ЗВО із метою полегшення початкового професійного етапу молодим фахівцям в різних соціальних установах після закінчення університету. Творча самореалізація особистості дозволяє істотно скоротити термін адаптації в новому професійному середовищі. На наш погляд, формування досить тверезого погляду майбутнього фахівця соціальної сфери на власний потенціал і знання про власні творчі здібності, які допомагають в процесі професійної адаптації, повинні закладатися ще у ЗВО, зокрема, під час викладання спеціальних дисциплін, де молодим людям надається безліч можливостей проявити себе як у навчальній, так і у позанавчальній діяльності [50].

Творчі здібності студентів в освітньому процесі ЗВО визначаються як індивідуальні особливості особистості студента, які забезпечують порівняльну легкість і високу якість оволодіння певною діяльністю з використанням творчого підходу до вирішення конкретно поставлених завдань. Численні дослідження свідчать, що освітній процес у ЗВО повинен бути спрямований не тільки на отримання логіко-абстрактних знань, а й на чуттєво-емоційне переживання особистістю своєї діяльності, активацію розумових і рухових процесів.

Поняття «творчі здібності студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери» об'ємне і багатогранне. Недостатньо сказати лише про те, що вони визначаються творчою здібністю особистості майбутнього соцпрацівника, його

творчою активністю, навичками творчості, тобто параметрами його творчого потенціалу. Вони визначається також його темпераментом, характером, волею і іншими особливостями його особистості. Творчі здібності як соціально значуща якість людини є однією з найважливіших характеристик особистості людини як члена тієї чи іншої спільноти [30; 49; 50].

Під творчими здібностями студентів соціономічних напрямків ми розуміємо індивідуальні особливості особистості студента, які забезпечують порівняльну легкість і високу якість оволодіння навчальною та позанавчальною діяльністю з використанням творчого підходу до вирішення конкретно поставлених завдань.

Процес розвитку творчих здібностей студентів буде сприяти їх успішній професійної адаптації при дотриманні наступних умов:

а) організаційно-освітні умови: виділення розвитку творчих здібностей студентів як спеціальної мети освіти в ЗВО; побудова навчального процесу за допомогою впровадження арттерапевтичних та ігрових технік як основи для розвитку творчих здібностей студентів; підтримка суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студентів;

б) дидактичні умови: діагностика актуальних і перспективних рівнів розвитку творчих здібностей студентів в освітньому просторі ЗВО; стимулювання і підтримка викладачем творчої активності студентів шляхом створення спеціальних ситуацій; реалізація індивідуально-диференційованого підходу в процесі розвитку творчих здібностей студентів;

в) психолого-педагогічні умови: упровадження в спільну діяльність студентів і викладача сприятливого психологічного клімату, що сприяє розвитку творчих здібностей студентів; створення для студентів ситуацій успіху, що дозволяють компенсувати можливі особистісні труднощі в навчанні, самовизначенні особистості; забезпечення викладачем можливості активної участі студентів у варіативній творчій діяльності.

Творчі здібності студентів гуманітарних та соціономічних напрямків розглядаються як інтегративна якість особистості, що включає мотиваційний,

діяльнісний і когнітивний компоненти, які забезпечують готовність до діяльності зі створення творчого продукту і формують схильність до творчого саморозвитку студентів.

Розвитку творчих здібностей студентів університету соціономічного профілю сприяє реалізація моделі розвитку творчих здібностей студентів, що передбачає в процесі нової освітньої діяльності евристичне вирішення освітніх завдань і включає певні компоненти (цільовий, змістовний, процесуальний, результативний). Зміст моделі передбачає співіснування і взаємопроникнення раціональної й емоційно-образної сторін. Специфічним об'єктом соціально-гуманітарного пізнання, поряд з об'єктивними фактами, документальними свідченнями, є світ суб'єктивних образів, смислів, цінностей. Освоєння і присвоєння знань суб'єктом можливе через співпереживання, вживання, розупредметнення символів культури, при цьому головна роль відводиться почуттям, інтуїції.

Успішність реалізації моделі забезпечується наступними умовами: спрямованістю процесу підготовки майбутніх соцпрацівників на творчу самореалізацію у професійній сфері; використанням в освітньому процесі спеціально організованої евристичної діяльності; посиленням ролі самостійної роботи студентів у розвитку творчих здібностей.

У найбільш загальному вигляді професійна адаптація (лат. – пристосовую) – це процес пристосування працівника до умов зовнішнього і внутрішнього середовища [49]. Ми не ставили перед собою завдання вивести власне визначення «професійної адаптації», а лише уточнюємо вже існуючі визначення. На основі комплексного аналізу цього феномена, ми пропонуємо узагальнений, інтегрований варіант: професійна адаптація – це пристосування працівника до виконуваної роботи; освоєння професії, її специфіки, придбання професійних навичок, достатніх для якісного виконання обов'язків, розвиток стійкого позитивного ставлення до своєї професії.

Проведений, теоретичний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених (див. [1-85]) дозволив нам визначити творчість як інтегративну якість, що

включає інтелектуальні здібності, знання, дивергентний стиль мислення, особистісні характеристики, внутрішню мотивацію, підтримку навколишнього середовища (сімейної, навчальної та професійної, культурної і соціальної).

Дослідивши велику кількість визначень поняття «творчі здібності», ми дійшли висновку, що творчі здібності студентів – це індивідуальні особливості особистості студента, які забезпечують порівняльну легкість і високу якість оволодіння навчальною та позанавчальною діяльністю з використанням творчого підходу до вирішення конкретно поставлених завдань. У ході нашого дослідження виявлено і обґрунтовано комплекс соціально-психологічних умов, що сприяє розвитку творчих здібностей студентів в освітньому процесі ЗВО як фактора успішної професійної компетентності та адаптації до умов роботи.

У сучасній науковій літературі категорія «умова» розглядається як видова по відношенню до родових понять «середовище», «обставини», «обстановка», що розширює сукупність об'єктів, необхідних для виникнення, існування, зміни освітньої системи.

Аналіз понятійного апарату проблеми дослідження дозволив зробити висновок, що розвиток творчих здібностей студентів соціономічного спрямування розглядається як необхідний компонент професійно-педагогічної підготовки, завдання вищої школи в умовах нової парадигми освіти, а розкриття сутності організації цього процесу має принципове значення як виконання соціального замовлення суспільства на особистість, котра здатна до перетворення навколишнього світу.

Творчість визначається як один з видів людської діяльності, спрямованої на розв'язання суперечностей, рішення творчих завдань, для якої необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) і суб'єктивні (особистісні) умови (знання, вміння і творчі здібності) і результат якої має новизною і оригінальністю, особистою і соціальною значимістю, а також прогресивністю. Творчі здібності визначаються як інтегративна якість особистості, що включає мотиваційний, діяльнісний і когнітивний компоненти, що забезпечують готовність до

діяльності зі створення творчого продукту, і підштовхує до творчого саморозвитку студентів.

Таким чином, за допомогою всебічного аналізу даних про динаміку розвитку рівнів творчих здібностей в процесі навчання студентів-соцпрацівників в університеті ми можемо стверджувати, що евристичні форми і методи, які застосовуються на заняттях, чинять позитивний вплив на розвиток творчих здібностей студентів юридичного факультету ТНЕУ. Узагальнення та обробка даних дозволяють нам зробити висновок про те, що модель, в якій реалізована технологія використання евристики як засобу розвитку творчих здібностей студентів університету, що функціонує на тлі освітніх умов, заснована на педагогічних завданнях з творчої складової, які вирішуються студентами шляхом вибору – алгоритмічним і (або) евристичним способом. Результати експериментальної роботи з розвитку творчих здібностей студентів університету показали, що в середньому кількісний показник низького рівня 58,3% скоротився до 0%; середнього рівня – підвищився з 16,6% до 29,7%. Найбільш суттєва зміна спостерігається на високому рівні розвитку творчих здібностей – з 25,0% на початку експериментальної діяльності до 70,8% по її завершенню (див. дет. розділ 3).

2.3. Форми підвищення творчих здібностей у студентів соціономічного профілю

В даний час в суспільстві наявна постійно зростаюча потреба в активних, креативних, нестандартно мислячих особистостях, які здатні перетворювати себе і навколишній світ, бути підприємливими, конкурентоспроможними, готовими адаптуватися до нових, часом несподіваних і незвичних умов і реалій сучасного світу. У зв'язку з цим проблема розвитку творчих здібностей особистості не втрачає своєї актуальності і як і раніше привертає до себе особливу увагу вчених найрізноманітніших сфер науки, таких як філософія,

культурологія, психологія, педагогіка, соціологія, економіка та ін. [3; 10; 18; 34; 50; 80-84]. Сучасна людина має бути здатна бачити нові проблеми, знаходити якісні рішення в нестандартних ситуаціях, в умовах нестабільності і плюралізму, постійного вдосконалення накопичених суспільством знань. Саме з цією метою – вивчення основ становлення творчої особистості та розвитку її потенціалу пропонуємо запровадити варіативний курс «Розвиток творчих здібностей» для магістрантів ТНЕУ напряму «соціальна робота і соціальна політика». Особливе місце в системі курсу займають питання, що стосуються принципів творчості і творчих рішень: гнучкою реакції на зміни, вироблення творчих ідей, формулювання проблем, відхилення від стандарту, творчості і осяяння, відкриття в результаті осяянь, зведення до мінімуму негативного мислення.

У змісті когнітивного компонента творчих здібностей вчені в першу чергу виділяють творчу уяву і творче мислення [50]. Тому особливе місце в програмі має бути приділене творчому мисленню, розгляду питань, що стосуються діагностики креативного потенціалу, інтуїтивного типу мислення, впливу середовищних умов на креативність, методам креативного вирішення проблем.

Основними завданнями освоєння дисципліни постають:

- формування уявлень про природу, структурні компоненти і закономірності розвитку творчих здібностей;
- розвиток мотивації і потреби до діяльності з формування творчих здібностей, набуття здатності до подальшого самоосвіти в даній сфері;
- освоєння технологічних прийомів розвитку творчих здібностей особистості;
- формування уявлень про вікові психологічні особливості творчого розвитку.

Численні напрямки психологічних досліджень в сфері творчих здібностей допомагають майбутньому фахівцю соціальної сфери здійснювати свою діяльність з більшим ступенем усвідомленості і розуміння. Програма курсу

повинна передбачати виклад питань, професійно значущих як для магістрантів соціономічних спеціальностей, так і для всіх інших студентів. Це дає можливість сформувати компетенції, розширити і поглибити знання, закріпити вміння, набути навичок, які визначаються змістом базових дисциплін, а також дозволяє магістрантам створити необхідну міцну освітню базу для успішної професійної діяльності в соціальній сфері або навчання в аспірантурі за даним спрямуванням.

В результаті вивчення дисципліни магістранти за підсумками курсу набудуть знань в сфері сучасних соціально-психологічних концепцій про природу індивідуальності, індивідуальної сутності творчих здібностей, проблеми творчості і творчих здібностей у контексті вивчення соціальних і психічних явищ, підходах до їх розвитку, особливості прояву емоційно-вольової сфери у творчій діяльності. Набуття умінь і навичок пов'язане із побудовою психолого-освітніх моделей аналізу і консультування особистості майбутнього соціального працівника в аспекті її творчого потенціалу і розвитку, визначенням індивідуальних особливостей прояву творчих здібностей, рівня розвитку мотивації до творчості, практичними прийомами розвитку творчих здібностей: вміннями порівнювати і систематизувати об'єкти, ситуації, явища за різними критеріями, вміннями встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розглядати системи в єдності і розвитку, виділяти протиріччя і суперечності в явищах, виявляти і формулювати, розділяти суперечливі властивості об'єктів в просторі і часі, представляти об'єкти в просторі, долати інертність мислення, оцінювати рішення, що відрізняються оригінальністю, новизною і креативністю тощо.

Успішність освоєння такої дисципліни багато в чому залежатиме від організації самостійного вивчення студентами навчального матеріалу, від їх мотивації, встановлення творчої взаємодії з викладачем та іншими студентами. З цією метою магістрантам варто пропонувати завдання для самостійного виконання, проводити оцінювання, контроль студентів, який здатний стимулювати пізнавальну діяльність (тестування, анкетування, твори-

міркування, есе, тези). Самостійна робота є обов'язковою частиною варіативної освітньої програми і проводиться магістрантом під час домашніх занять відповідно до тих завдань, які запропоновані викладачем. Результати самостійної роботи можуть контролюватися викладачем як на груповому занятті (практичному або семінарському), так і в індивідуальному порядку. Індивідуальна робота магістрантів спирається на методичне та інформаційне забезпечення, включаючи навчально-методичні посібники, а також різні відео і аудіоматеріали. Серед видів самостійної роботи слід зазначити такі: складання конспекту на базі рекомендованої літератури (з використанням інформаційних технологій), вивчення змісту лекцій, записаних на аудиторних заняттях, підготовку до практичних занять, підготовку доповідей з дисципліни, рефератів, есе, створення творчого проекту; роботу з першоджерелами, відвідування бібліотек, музеїв, виставок, концертів з метою збору та накопичення інформації та розширення кругозору.

У програмі має бути представлений ряд тем, що відповідають змісту дисципліни: «Специфічні якості творчої особистості», «Мотиваційний компонент в структурі творчих здібностей», «Проблема оптимальних термінів початку розвитку творчих здібностей», «Творчі здібності як властивість проявляти соціально-значиму творчу активність», «Творча уява – провідний компонент в структурі творчих здібностей», «Реалізація системно-структурного підходу до психологічного аналізу творчих здібностей», «Роль інтуїтивного мислення в структурі творчих здібностей», «Синтез свідомого і несвідомого у творчій діяльності» тощо.

Оволодіння дисципліною «Розвиток творчих здібностей» прямо пов'язане із правильною організацією науково-дослідної роботи магістрантів: умінням планувати час і свою діяльність, умінням здійснювати інформаційний пошук, орієнтуватися в сучасних класифікаторах джерел, користуватися банками даних і сучасними інформаційними технологіями, вільно орієнтуватися в мережі Інтернет для пошуку потрібної інформації. Здатність одержувати готові знання повинна бути перетворена в навички самостійного добування цих знань. При

підготовці реферату необхідно вміння проводити аналіз матеріалу, синтезувати розрізнену інформацію, узагальнювати знання, робити висновки, систематизувати, класифікувати, порівнювати матеріал. Усі перераховані навички аналітичного мислення є найважливішою умовою ефективного засвоєння знань. Необхідно прагнути до самоконтролю і самостійності в процесі навчально-пізнавальної діяльності: проявляти гнучкість, оперативність, креативність мислення, ставити і вирішувати пізнавальні завдання, використовувати дослідницькі, пошукові методи в роботі.

Глибина і якість отриманих знань багато в чому залежать від того, наскільки усвідомлений і структурований навчальний матеріал. Мотивувати самостійну роботу студентів може позитивне ставлення до навчання загалом і до предмету зокрема, почуття обов'язку і відповідальності, потреба в знаннях, задоволення від процесу пізнання, професійні установки і устремління. Переробка інформації, аналіз документів, вивчення наукової літератури, зіставлення різних гіпотез і теорій, оформлення графічних результатів досліджень, побудова теоретичних моделей, статистична обробка даних – усе це сприятиме формуванню наукового мислення магістрантів, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. В такому разі поступово студент опановує методику науково-дослідницької роботи.

Набуті навички та вміння теоретичного осмислення матеріалу необхідно творчо застосовувати на практиці, так як відсутність систематизованих знань, недостатній рівень їх засвоєння багато в чому впливає на вміння застосовувати отримані знання в нових і змінених ситуаціях. Це зумовлене тим, що в студентів не завжди складається в достатній мірі вміння розпізнавати знайомі теоретичні положення, які найбільш характерні для ситуації, що виникла чи постала.

Викладач повинен передбачати можливі труднощі, що виникають у магістрантів при проходженні курсу, і намічати шляхи їх усунення. У зв'язку з цим доцільно обирати навчальний матеріал для кожного конкретного заняття з урахуванням підготовленості студентської аудиторії до його сприйняття.

Залежно від теми, цілей, завдань, змісту матеріалу і рівня підготовленості студентів обирається оптимальна структура заняття. Структурування лекції або семінару з розвитку творчих здібностей можливо з урахуванням інтегрованого підходу в навчанні, творчого розвитку магістрантів.

З метою розвитку творчого мислення, активності до пізнання слід застосовувати нетрадиційні форми навчання, серед яких популярністю користуються ділові ігри, тренінги, дискусії, інтерактивні методи, адекватні конкретному етапу освітнього процесу (бесіди, есе, аналіз художніх творів, перегляд відеоматеріалів). Використання інформаційних технологій стає необхідним в процесі підготовки доповідей, статей, рефератів, презентацій. Для вирішення творчих завдань викладач може використовувати різні методи активізації мислення, наприклад: мозковий штурм як метод творчого пошуку, синектика як метод пошуку аналогій, метод фокальних об'єктів як перетворення систем за допомогою ознак випадково вибраних об'єктів та інші.

Таким чином, в залежності від потреб навчального процесу можна виділити кілька форм позакласної роботи магістрантів.

1. Ознайомлення з літературними джерелами. Магістранту рекомендується вивчення авторських монографій в сфері соціально-психологічних знань. Основна мета – ознайомити студентів з основними теоретичними проблемами вітчизняної та зарубіжної психології творчості.

2. Підготовка до практичних занять. Даний вид роботи дозволяє включити магістрантів в активне самостійне опрацювання матеріалу. Готуючись з певної тематики, із використанням відповідної літератури, студенти вчаться знаходити підтвердження теоретичних положень на практиці, аргументувати свою думку, наводити факти, формулювати питання, брати участь в бесідах, дискусіях, відповідати на проблемні питання, підводити підсумки, висновувати.

3. Участь в роботі секційних засідань НДРС (науково-дослідна робота студентів), науково-практичних конференціях. Участь в конференції, написання статті вимагає від магістранта звернення до науково-дослідницької роботи, що

значно поглиблює і розширює діапазон його знань з досліджуваного питання, спонукає до активного прояву своїх творчих можливостей. Для дослідження можуть бути запропоновані наступні проблеми: характеристика загальних та спеціальних здібностей, художні здібності як продукт історичного розвитку людини, мотивація і здібності, здібності і вік, тестові методи діагностики обдарованості, розвиток і формування здібностей, підготовка викладача до роботи з обдарованими студентами та багато інших.

4. Знайомство з літературою з історії психології творчості. Ця форма аналітичної роботи допомагає збагатити запас історичних відомостей в сфері психологічних знань.

5. Альтернативні форми роботи. Ведення психологічного словника з питань творчості і творчої діяльності як альтернативного виду самостійної роботи сприяє систематизації і засвоєнню різних термінів і понять, що в результаті веде до формування понятійної бази дисципліни (тезауруса).

Узагальнюючи вищесказане, можна відзначити, що важко переоцінити важливість і необхідність самостійної роботи магістрантів з освоєння курсу «Розвиток творчих здібностей», що знаходить відображення і в навчальному плані дисципліни, що відводить велику частину часу саме творчої, позакласної роботі майбутніх фахівців соціальної сфери. В цілому слід зазначити, що сучасне суспільство вимагає підготовки компетентних, активних, підприємливих, ініціативних фахівців – соціальних працівників, які максимально використовують свій творчий потенціал, вміють швидко і грамотно працювати з інформацією, творчо діяти в умовах нестабільності. Тому спільні зусилля викладачів і студентів повинні бути спрямовані на отримання знань про специфіку творчості і творчої діяльності, формування певних дослідницьких навичок і умінь з метою виховання творчої особистості, необхідної суспільству і конкурентоспроможною в сфері суспільного виробництва.

Висновки до розділу 2

Аналіз спеціальної літератури дозволив нам виявити актуальність проблеми розвитку творчих здібностей студентів – майбутніх соціальних працівників, що підтверджується протиріччями між потребою суспільства в працівниках соціальної сфери, які здатні творчо реалізовувати широкий спектр професійних завдань, і недостатньою якістю реалізації соціального замовлення в установах вищої професійної освіти; необхідністю вирішення проблеми розвитку творчих здібностей у студентів соціономічного профілю у процесі їх навчання в університеті і недостатньою її теоретичною розробленістю; потребою соціальних працівників у науково розроблених рекомендаціях щодо розвитку творчих здібностей і недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення даного процесу в українських ЗВО.

Поняття «творчі здібності» розуміється як інтегративна якість особистості, що включає мотиваційний, діяльнісний і когнітивний компоненти, які забезпечують готовність до діяльності зі створення творчого продукту і має в своєму розпорядженні шляхи творчого саморозвитку студентів. Виділена сукупність методологічних підходів (задачний, акмеологічний і евристичний), що дозволяють успішно застосувати модель розвитку творчих здібностей студентів – майбутніх соціальних працівників, що включає цільовий, змістовний, процесуальний, результативний компоненти та освітні умови її ефективного функціонування. Опрацьована критеріальна база розвитку творчих здібностей студентів-соцпрацівників, на підставі якої ми виділяємо рівні розвитку творчих здібностей студентів університету: репродуктивний, нормотворчий, евристичний, а також показники їх оцінки: освітня успішність, творча вмотивованість, творча вправність.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРЧИНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

3.1. Практика вивчення творчих здібностей майбутніх соціальних працівників

Результати нашого дослідження в 2019 році показали, що більша частина студентів спеціальності «Соціальна робота» Тернопільського національного економічного університету після закінчення експерименту краще засвоїла пройдений матеріал, змогла застосувати отримані знання в практичній діяльності, прагнула творчо підійти до виконання завдань викладача, вчилася спілкуватися, виступати перед аудиторією, висловлювати свою думку і захищати свої проекти і позиції перед опонентами. Вибірка становила 50 студентів (25 осіб складала експериментальна група і 25 – контрольна).

Високий рівень засвоєння знань при вивченні вищеназваних дисциплін характерний для студентів, що володіють стійкими знаннями різних аспектів соціальної науки, орієнтуються в загальному розумінні сучасної ситуації із соціальним станом соціально незахищених верств населення в нашій країні.

Середній рівень засвоєння знань в процесі навчання з відповідних дисциплін характерний для студентів, які мають загальне уявлення про основні поняття соціальної науки, про соціалізацію як соціально-психологічне явище, про чинники становлення особистості в сучасному суспільстві, досить швидко орієнтуються в необхідній нормативно-правовій базі, що необхідна для роботи соціального працівника. Маючи загальне уявлення про основні поняття і теми, вони можуть допускати деякі помилки.

Низький рівень показали студенти, які при загальній активності на заняттях, слабо орієнтуються у змісті, роблять багато помилок.

Результати порівняльного експерименту показали, що в експериментальній групі за час навчання кількість студентів, що відносяться до низького рівня, на 20,3% менше, ніж у контрольній групі. Середній рівень знань мають 59,1% студентів експериментальної групи і 57,8% студентів контрольної. У той же час кількість студентів, які мають високий рівень знань, в експериментальній групі більше, ніж у контрольній на 20,0%. студентів

Ціннісний критерій передбачає дослідження рівня сформованості комплексу цінностей, а також ступеня розвитку творчих здібностей студентів, сформованих в процесі навчання. При цьому розглядалися результати роботи студентів під час практичних занять, підсумки їх самостійної роботи, виконання творчих завдань і проектів, тестів, опитувальників, діагностик.

Таким чином, всіх студентів, які брали участь в експерименті ми розподілили за рівнем сформованого комплексу цінностей і творчих здібностей на три групи: високий, середній і низький рівні.

Високий рівень сформованості комплексу цінностей і творчих здібностей при вивченні дисциплін соціального спрямування характерний для студентів, які демонстрували толерантність, терпимість, повагу, співчуття до дітей та підлітків девіантною поведінкою, інвалідам, сиротам, безпритульним; готовність безкорисливо допомагати різним соціально незахищеним категоріям; готовність безкорисливо надавати допомогу різним соціально незахищеним категоріям. Також високий рівень характерний для студентів, які мали можливість свободи вибору, могли проявляти креативний підхід до вирішення завдань, могли висловлювати точку зору, відмінну від точки зору викладача; які складали різні за тематикою і рівню програми з соціальної реабілітації.

Середнім рівнем володіють студенти, які вміють за допомогою довідників, додаткової літератури, Інтернет-ресурсів підготувати додаткові повідомлення за темами навчального матеріалу, виявити і оцінити соціальну

обстановку в Україні; виконувати складні завдання за допомогою і під керівництвом викладача.

Студенти, які володіють низьким рівнем, складали спрощені творчі проекти, завдання для самостійної роботи із використанням мінімальної кількості залучених джерел інформації. Зі складними навчальними завданнями, виконання яких вимагає міцних знань з дисциплін, сформованого комплексу цінностей і творчих здібностей, дані студенти найчастіше не справляються.

Результати порівняльного експерименту в даному випадку показали, що в експериментальній групі за час навчання кількість студентів, що відносяться до низького рівня, на 18,0% менша, ніж у контрольній групі. У той же час кількість студентів, які мають середній і високий рівні сформованості комплексу цінностей і творчих здібностей, в експериментальній групі більше, ніж в контрольній на 10,1% і 16,5% відповідно.

Повторне анкетування студентів-магістрантів на 5-му курсі показало, що в результаті проведеного нами експерименту в студентів змінилася ієрархія професійно значущих якостей, необхідних у майбутній, трудової діяльності і кількість переваг кожного з них.

Перше місце по завершенні формуючого експерименту стала займати здатність до аналізу ситуації і прийняття рішення (148 переваг в порівнянні з 86 уподобаннями, на констатуючому етапі експерименту). Потім майже однакову кількість виборів отримали такі професійно значущі якості як здатність до спілкування (130 переваг в порівнянні з 114 уподобаннями на констатуючому етапі експерименту), знання, компетентність у майбутній професійній сфері (128 переваг в порівнянні з 11 на констатуючому етапі експерименту), здатність до адаптації в професійній діяльності, пов'язана з умінням вирішувати проблеми і творчим мисленням (115 переваг в порівнянні, з 78 уподобаннями на констатуючому етапі експерименту). Про розуміння важливості сучасних знань, умінні здобувати їх в настільки швидко змінюється говорить наявність 40 переваг цієї якості особистості.

Крім таких морально-вольових якостей, які допомагають найбільш ефективно виконувати поставлені перед фахівцем професійні завдання, як уміння працювати в колективі (88 переваг), вирішувати конфлікти (50 переваг), вміння підбирати працівників (25 переваг), студенти називають ще відповідальність (45 переваг) і толерантність (40 переваг). Це говорить про те, що педагоги як і раніше чимало уваги приділяють і якостям, пов'язаним з моральною культурою особистості, необхідним в роботі з клієнтами і колегами.

У процесі проведення експерименту ми визначали творчі здібності студентів у майбутній професійній діяльності, так як під час навчання їм пропонували виконати різні творчі завдання, діагностики та методики (опитувальники креативності Джонсона, стимульні матеріали Векслера, тести Гілфорда, фігури Готтшальда), спрямовані на розвиток даних здібностей.

Нами був апробований тест, заснований на розробці Х. Зіверт. Студентам пропонували 5 питань, час відповіді на кожне з них становило 2 хвилини. На кожне запитання треба було постаратися дати якомога більше варіантів відповідей. Загальний час виконання тесту має становити 10 хвилин.

У цей тест входили наступні питання:

1. Які форми профілактики девіантної поведінки підлітків Ви могли б запропонувати?
2. Які тенденції розвитку соціальної науки в сучасних умовах в Україні Ви могли б запропонувати?
3. Назвіть назви соціальних програм з реабілітації наркозалежних.
4. Якими інноваційними терапевтичними програмами Ви постаралися б зацікавити батьків дітей з відхиленнями у розвитку?
5. Які екстрені заходи Ви б зробили по захисту потребуючих в сучасній Україні?

За кожен осмислено заповнений рядок студент міг нарахувати собі 2 бали. Потім необхідно було підсумувати нараховані бали. Максимально в даному тесті можна було отримати 100 балів.

При цьому на констатуючому етапі експерименту результати виявилися незначними в порівнянні з підсумками формуючого етапу експерименту, представленими нижче.

Студенти, які отримали в результаті 0-30 балів, увійшли до групи людей з низько розвиненим рівнем творчих здібностей (14%). Вони погано впоралися із поставленими завданнями, але за умови тренувань у вирішенні аналогічних завдань успіхи можуть бути поліпшені.

Студенти, які набрали 32-60 балів, були віднесені до групи з середньо розвиненим рівнем творчих здібностей (58%). Ці люди володіють середніми здібностями до творчого мислення, але при відповідних тренуваннях цей результат можна також поліпшити.

Студенти, які набрали 62-100 балів, мають високий рівень розвитку творчих здібностей (30%), що, безсумнівно, важливо в їх майбутньої професійної діяльності, так як на сучасному етапі дуже важливий творчий підхід фахівця.

У процесі дослідження оцінювалися також комунікативні здібності студентів, уміння слухати, контролювати себе в спілкуванні, толерантність, поведінкова гнучкість, навички планування та організації, мовні навички, що дуже важливо в роботі при спілкуванні з людьми.

Рівень професійної адаптації та готовності до самореалізації в професії діагностували за допомогою наступних методик: мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір в модифікації О. Реана), багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО), опитувальник навчальної активності студентів А. Волочкова, вимірювання рівня самоактуалізації особистості (модифікація Л. Гозмана і М. Кроза), методика вивчення активності/реактивності (Я. Стреляу), діагностика спрямованості особистості, модифікований тест Дж. Гілфорда та ін. На основі відібраних показників ефективності професійної та соціальної адаптації студента за допомогою наступних методик нам вдалося простежити динаміку змін, що відбулися під час проведення експерименту.

Мета проведеного нами емпіричного дослідження полягала в тому, щоб виявити і в ході дослідно-експериментальної роботи обґрунтувати освітньо-психологічні умови, що сприяють розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців соціальної сфери як чинника їх успішної професійної адаптації та фахової компетентності.

З огляду на мету і завдання нашої роботи, ми оцінювали ефективність дослідження за наступними критеріями: когнітивний, ціннісний, поведінковий. В результаті дослідження було виявлено, що в експериментальній групі після закінчення формуючого експерименту рівень знань виявився вищим, ніж у контрольній. Підвищився також рівень творчих здібностей, необхідних у подальшій професійній діяльності, більш яскраво виражений творчий підхід до вирішення поставлених завдань. В ході нашого дослідження було виявлено і у ході дослідно-експериментальної роботи обґрунтовано комплекс умов, що сприяють розвитку творчих здібностей студентів в освітньому процесі ЗВО для успішної професійної адаптації та фахової компетентності.

Ми вважаємо, що комплекс освітніх умов, запропонований в нашому дослідженні, буде сприяти успішному розвитку творчих здібностей студентів ЗВО у їх успішної професійної адаптації та фахової компетентності. Були визначені критерії та показники рівня сформованості творчих здібностей студентів, як чинника їх успішної професійної адаптації, крім того були розроблені цілі, завдання, зміст і структура навчально-методичних матеріалів з дисциплін, а також розроблена програма з розвитку творчих здібностей студентів спеціальності «соціальна робота».

Проведене дослідження є лише один з підходів до розробки проблеми розвитку творчих здібностей студентів як фактора успішної професійної адаптації майбутніх фахівців соціальної сфери. В процесі проведення дослідницької роботи і аналізу її результатів намітилися нові питання, вирішення яких представляється нам важливим: освітні умови ефективної організації науково-дослідних і творчих робіт студентів з метою оптимізації підготовки студентів в освітньому просторі ЗВО, дослідження впливу різних

видів практичної діяльності студентів на формування основних складових творчої особистості, оптимальні шляхи вдосконалення адаптаційних процесів студентів у ЗВО із використанням різного виду діагностик.

3.2. Експериментальне дослідження творчих здібностей у студентів соціальної сфери і технічних спеціальностей

Для перевірки висунутих теоретичних припущень, а також для вирішення поставлених в ході планування практичних завдань, було проведено емпіричне дослідження, класифікувати яке можна як уточнююче. Метою уточнюючого дослідження є встановлення меж, в рамках яких теорія передбачає факти і емпіричні закономірності. Також дане дослідження є кореляційним, тому що спрямоване на вивчення зв'язку між залежною і незалежною змінними. Оскільки дослідження застосовується для встановлення подібності або відмінності двох груп за ступенем вираженості психологічної властивості, воно відповідає плану порівняння двох груп:

$R' - 01,$

$R'' - 02.$

Залежна змінна: Рівень творчих здібностей.

В якості незалежної змінної в даному випадку виступає спеціальність досліджуваного, так звана «константна» змінна. На спеціальність, за якою навчається студент, ми впливати не можемо, а можемо лише врахувати її як критерій при формуванні груп досліджуваних. Це означає, що дане дослідження має риси квазіекспериментального. В якості зовнішніх змінних можна виділити такі чинники, як індивідуальні особливості досліджуваного, його емоційний і фізичний стан під час експерименту, а також його мотивацію та умови тестування.

Емпірична гіпотеза дослідження звучатиме таким чином: «Рівень творчих здібностей у студентів соціономічних спеціальностей вищий, ніж у студентів

технічних спеціальностей». Контроль зовнішніх змінних таких, як мотивація і умови тестування, здійснювався за рахунок створення константних умов.

В дослідженні був використаний Модифікований і адаптований варіант набору креативних тестів Вільямса (CAP), а точніше, такі його методики, як «Тест дивергентного мислення» і «Опитувальник особистісних творчих характеристик». «Тест дивергентного мислення» спрямований на діагностику комбінації вербальних лівопівкульних показників і правопівкульних візуально-перцептивних показників. Дані оцінюються за допомогою чотирьох чинників дивергентного мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність і розробленість. Також можна отримати оцінку для назви, яка відображатиме вербальні здібності. Таким чином, повний тест відображає когнітивно-афективні процеси синхронної діяльності правого і лівого півкуль мозку.

Тестовий зошит складається з трьох окремих аркушів, стандартного формату А4, на кожному аркуші паперу зображено по чотири квадрати, всередині яких наявні фігури. Пропонується домалювати картинки в квадратах і придумати для кожної картинки назву. Під квадратами стоїть номер фігури і місце для підпису. Дається інструкція, після чого вони починають роботу над тестом. В результаті ми отримуємо п'ять показників, виражених в сирих балах: Швидкість (Б); Гнучкість (Г); Оригінальність (О); Розробленість (Р); Назва (Н).

1. Швидкість – продуктивність, визначається шляхом підрахунку кількості малюнків, зроблених незалежно від їх змісту. Обґрунтування: творчі особистості працюють продуктивно, з цим пов'язана більш розвинена швидкість мислення. Діапазон можливих балів від 1 до 12 (по одному балу за кожен малюнок).

2. Гнучкість – число змін категорії малюнка, рахуючи від першого малюнка. Чотири можливі категорії: живе (Ж) – людина, особа, квітка, дерево, будь-яка рослина, плоди, тварина, комаха, риба, птиця і т. ін.; механічне, предметне (М) – човен, космічний корабель, велосипед, машина, інструмент, іграшка, обладнання, меблі, предмети домашнього вжитку, посуд і т. ін.; символічне (С) – буква, цифра, назва, герб, прапор, символічне позначення і т.

ін.; видове, жанрове (В) – місто, шосе, будинок, двір, парк, космос, гори і т. ін. Обґрунтування: творчі особистості частіше вважають за краще змінювати щонебудь, замість того щоб інертно дотримуватися одного шляху або однієї категорії. Їхнє мислення не фіксоване, а рухоме. Діапазон можливих балів від 1 до 11, в залежності від того, скільки разів буде змінюватися категорія картинки, не рахуючи першої.

3. Оригінальність – місце (внутрішньо-зовні щодо стимульної фігури), де виконується малюнок. Кожен квадрат містить стимульну лінію або фігуру, яка буде служити обмеженням для менш творчих людей. Найбільш оригінальні ті, хто малює всередині і зовні даної стимульної фігури. Обґрунтування: менш креативні особистості зазвичай ігнорують замкнуту фігуру-стимул і малюють за її межами, себто малюнок буде тільки зовні. Більш креативні будуть працювати всередині закритої частини. Високо креативні будуть синтезувати, об'єднувати, і їх не буде стримувати ніякої замкнутий контур, себто малюнок буде як зовні, так і всередині стимульної фігури.

1 бал – малюють тільки зовні.

2 бали – малюють тільки всередині.

3 бали – малюють як зовні, так і всередині.

Загальний сирій бал за оригінальністю (О) дорівнює сумі балів за цим чинником за всіма малюнками. Максимальний бал – 36.

4. Розробленість – симетрія-асиметрія, де розташовані деталі, що роблять малюнок асиметричним.

0 балів – симетрично внутрішній і зовнішній простір.

1 бал – асиметрично поза замкнутим контуром.

2 бали – асиметрично всередині замкнутого контуру.

3 бали – асиметрично повністю: різні зовнішні деталі з обох сторін контура і асиметрично зображення всередині контуру.

Загальний сирій бал з розробленості (Р) – сума балів за чинником розробленість за всіма малюнками. Максимальний бал – 36.

Назва – багатство словникового запасу (кількість слів, використаних в назві) і здатність до образної передачі суті зображеного на малюнках (прямий опис або прихований сенс, підтекст).

0 балів – назва не дана.

1 бал – назва, що складається з одного слова без визначення.

2 бали – словосполучення, кілька слів, які відображають те, що намальовано на картинці.

3 бали – образну назву, що виражає більше, ніж показано на зображенні, тобто прихований сенс.

Загальний сирий бал за назву (Н) дорівнює сумі балів за цим чинником, отриманих за кожен малюнок. Максимальний бал – 36.

Максимально можливий загальний сумарний показник (в сирих балах) за весь тест – 131.

«Тест творчих характеристик особистості» – це опитувальник, що складається з 50 пунктів, які допомагають з'ясувати, наскільки допитливими, наділеними уявою, вміють розбиратися в складних ідеях і здатними на ризик вважають себе піддослідні. Матеріал методики представляє лист із питаннями і таблицю відповідей, в якій піддослідний повинен обрати найбільш відповідний для нього думку пункт – «в основному вірно (так)», «частково вірно (може бути)», «в основному невірно (ні)», або «не можу вирішити (не знаю)». При оцінці даних опитувальника використовуються чотири чинники, які тісно корелюють із творчими проявами особистості. Вони включають: Допитливість (Д), Уява (У), Складність (С) і Схильність до ризику (Р). Ми отримуємо чотири сирі показники за кожним чинником, а також загальний сумарний показник.

При обробці даних використовувався шаблон. Відмітки на шаблоні показують відповіді, відповідні оцінки й бали, також на шаблоні відзначені коди для чотирьох чинників, які оцінюються в тесті. Всі відповіді, що знаходяться на не зазначених клітинах, отримують один бал, крім останньої колонки «не знаю». Відповіді в цій колонці отримують мінус один бал в сирих балах і віднімаються із загальної оцінки. Використання цієї колонки дає право

«покарати» недостатньо творчу, нерішучу особистість. Код чинника четвертої колонки на шаблоні використовується, щоб показати, який із чотирьох чинників відноситься до кожного окремого питання. З 50 пунктів 12 тверджень відносяться до допитливості, 12 – до уяви, 13 – до здатності йти на ризик, 13 тверджень до чинника складності. Якщо всі відповіді збігаються з відмітками шаблону, то сумарний сирий бал може дорівнювати сто балів. Чим вища сира оцінка людини, що має позитивні почуття по відношенню до себе, тим більш творчою особистістю, допитливою, з уявою, здатною йти на ризик і розібратися в складних проблемах вона є. Усі вище вищеописані особистісні чинники тісно пов'язані з творчими здібностями.

У дослідженні брала участь вибірка студентів ТНЕУ (30 осіб). Для того, щоб сформувати вибірку різної професійної спрямованості, була узята зовнішня, формальна її ознака – спеціальність. Таким чином, в дослідженні брало участь 15 студентів, які навчаються за соціономічним напрямком (спеціальність: соціальна робота юридичного факультету) і 15 студентів, що навчаються за технічною спеціальністю (спеціальність: кібербезпека факультету комп'ютерних технологій). Такі змінні, як статеві ознака і вік не враховувалися. Участь в дослідженні була добровільна.

Дане дослідження включало в себе наступні етапи:

1. Тестування за допомогою тесту дивергентного мислення.
2. Тестування за допомогою тесту творчих характеристик особистості.
3. Підрахунок сирих балів.
4. Виявлення розподілу рівнів творчих здібностей для кожної з підвбірок.
5. Виявлення відмінностей в результатах між підвбіркою за рівнем творчих здібностей за допомогою статистичного критерію.
6. Інтерпретація отриманих даних.

За допомогою таблиці 3.1 нами визначені рівні творчого мислення (нижче середнього, середній і вище середнього) на основі показників обох тестів.

Таблиця 3.1

Оцікова нормативна таблиця

Оцінювані показники	Діапазон балів						
	Нижче середнього		Середній	Вище середнього			
Творче мислення							
Сумарний бал	0 – 69	70 – 79	80 – 89	90 – 99	100 – 110	111 – 120	121 +
Швидкість	0 – 7		8 – 10		11		12
Гнучкість	0 – 4	5	6 – 7	8	9	10	11
Оригінальність	0 – 18	19 – 21	22 – 25	26 – 27	28 – 30	31 – 32	33 +
Опрацьованість	0 – 9	10 – 13	14 – 17	18 – 21	22 – 25	26 – 30	31 +
Назва	0 – 19	20 – 22	23 – 25	26 – 28	29 – 31	32 – 33	34 +
Творчі риси особистості							
Сумарний бал	0 – 50	51 – 58	59 – 65	66 – 72	73 – 80	81 – 88	89 +
Допитливість	0 – 12	13 – 14	15 – 17	18 – 19	20 – 21	22 – 23	24
Уява	0 – 12	13 – 14	15 – 17	18 – 19	20 – 21	22	23
Складність	0 – 10	11 – 12	13 – 15	16 – 18	19 – 20	22	23 +
Ризикованість	0 – 11	12 – 13	14 – 15	16 – 18	19 – 20	21 – 22	23

На рис. 3.1 і рис. 3.2 подано відображення сумарних балів за тестами дивергентного мислення (ТДМ) і творчих характеристик особистості (ТТХО), так як в даній роботі ми розглядаємо загальний рівень творчості. Бали за кожним із критеріїв можуть бути розглянуті при індивідуальній інтерпретації для кожного з досліджуваних, але в рамкових межах даного дослідження вони не мають визначального значення.

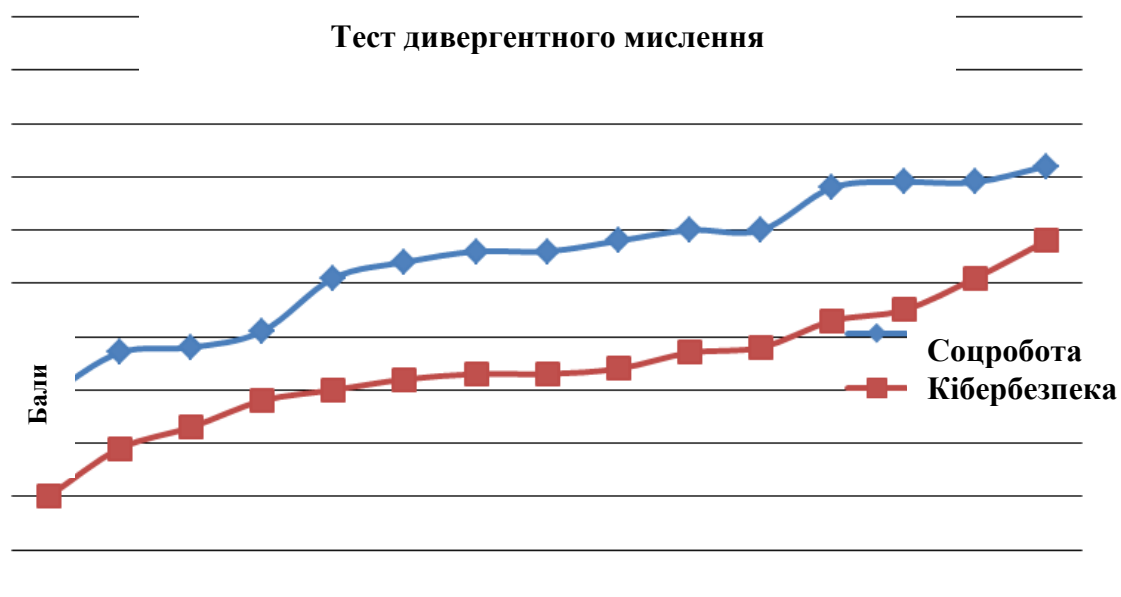

Рис. 3.1. Суміщений графік для балів за тестом дивергентного мислення

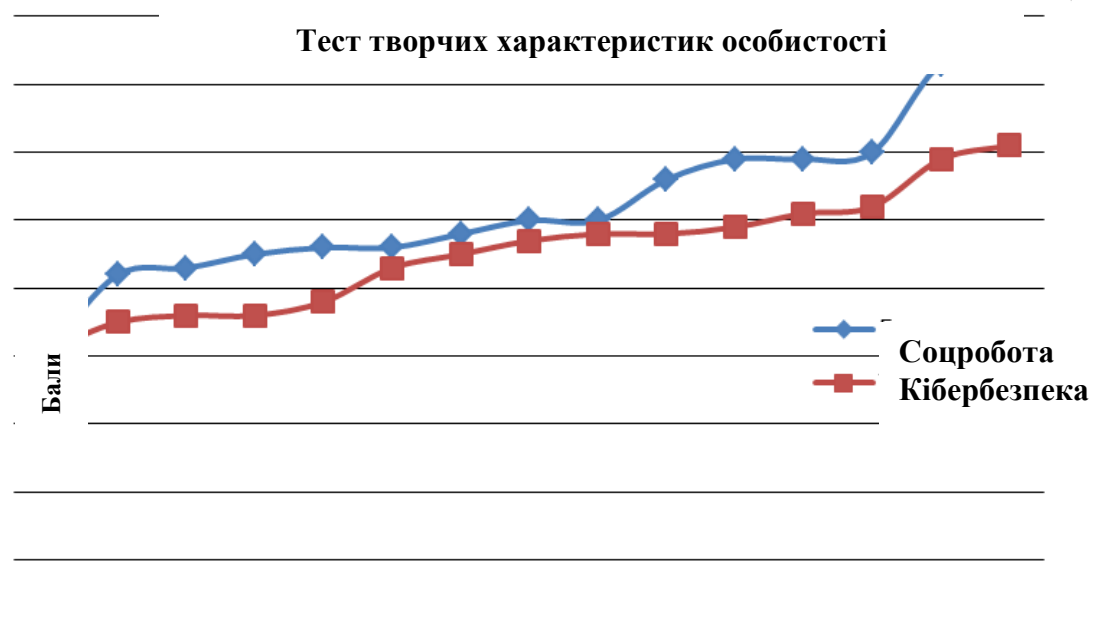

Рис. 3.2. Суміщений графік для балів за тестом творчих характеристик особистості

Із візуального аналізу графіків можна висновувати про те, що діапазон розподілу балів в підвибірці студентів технічної спеціальності як по одному, так і по іншому тесту лежить нижче, ніж в підвибірці студентів соціальної спеціальності. При цьому в тесті творчих характеристик особистості різниця в результатах стає менш вираженою, що може говорити про те, що студенти технічної підвибірки більш схильні до переоцінки власних творчих здібностей. Визначимо частоту виникнення різних рівнів тестових балів для обох підвибірок. Як можна бачити студенти обох підвибірок схильні до завищення рівня своїх творчих здібностей. Це може бути зумовлене неадекватним сприйняттям свого рівня творчості, або ж чинником соціальної бажаності. Але, тим не менш, більш до цього схильна все ж технічна підвибірка.

Для даної вибірки переважає невисокий рівень творчих здібностей. Але в цілому, виходячи з візуального аналізу, можна припустити, що у студентів соціономічних спеціальностей рівень творчих здібностей вищий, ніж у студентів технічних. Для подальшого аналізу візьмемо результати по ТДМ. Щоб більш точно перевірити розподілу результатів для обох підвибірок на наявність істотних відмінностей в рівні творчих здібностей, скористаємося критерієм U – Манна-Вітні. Сформулюємо гіпотези:

H_0 : Рівень творчих здібностей в підвибірці студентів технічних спеціальностей не нижчий рівня творчих здібностей в підвибірці студентів соціономічних спеціальностей.

H_1 : Рівень творчих здібностей в підвибірці студентів технічних спеціальностей нижчий рівня творчих здібностей в підвибірці студентів соціономічних спеціальностей.

Основні розрахунки представлені нижче:

Загальна сума рангів: $315 + 150 = 465$. Розрахункова сума:

$$\sum R_i = \frac{N * (N + 1)}{2} = \frac{30 * (30 + 1)}{2} = 465$$

Рівність реальної та розрахункової сум дотримано.

Визначимо значення $U_{\text{емп}}$:

$$U_{\text{емп.}} = (n_1 \times n_2) + \frac{n_x \times (n_x + 1)}{2} - T_x = (15 \times 15) + \frac{15 \times (15 + 1)}{2} - 315 = 30.$$

$$U_{\text{крит.}} = \begin{cases} 72 & (p \leq 0,05) \\ 56 & (p \leq 0,01) \end{cases}$$

$U_{\text{емп.}} < U_{\text{крит.}}$ При будь-якому рівні значущості.

Відповідь: Приймається H_1 . Рівень творчих здібностей в підвибірці студентів технічних спеціальностей нижчий за рівень творчих здібностей в підвибірці студентів соціономічних спеціальностей.

Було проведено уточнююче квазіекспериментальне кореляційне дослідження задля підтвердження гіпотези про те, що рівень творчих здібностей студентів соціономічних спеціальностей вищий, ніж студентів технічних спеціальностей. Проведене тестування і інтерпретація результатів підтвердили висунуту гіпотезу, було виявлено значущі відмінності між підвибірками. Думка про те, що студенти соціономічних спеціальностей володіють великим рівнем творчих здібностей, аніж студенти технічних спеціальностей, підтвердилося емпіричними даними. Також, було виявлено, що студенти обох підвбірок в тій чи іншій мірі схильні до завищення своїх результатів. Щоб уточнити результати, потрібно провести лонгітюдне дослідження. Припущення, висунуте в якості гіпотези даного дослідження, може бути перевірене в подальших експериментах.

Висновки до розділу 3

Практичне дослідження було присвячене дослідженню рівня творчих здібностей студентів. Його метою було вивчити творчі здібності студентів гуманітарних і технічних спеціальностей. Мета роботи досягнута, реалізовані її основні завдання. Так, до теоретичних результатів можна віднести наступні

положення: творчість – досить складне і об’ємне поняття. У науці немає такого визначення творчості, з яким були б згодні всі. Однак, вчені і дослідники сходяться в одному – творчість передбачає вихід за рамки, створення чогось нового і цінного для суспільства. У суспільстві прийнято думка, що люди типу «Людина – Людина» або «Людина – Художній образ» більш здатні до творчості. Можна припустити, що гуманітарна довідка навчання дає більше можливостей до прояву себе як творчої особистості. З даної теми були проведені численні дослідження, які, проте, в основному поширювалися на осіб шкільного віку, а з питання творчих здібностей студентів не було отримано чітких даних.

До емпіричних результатів роботи відноситься наступні:

для даної вибірки переважає невисокий рівень творчих здібностей (нижче середнього);

при візуальному аналізі графіків можна помітити, що рівень творчих здібностей студентів соціономічних спеціальностей вищий;

статистична обробка результатів виявила значні розбіжності і підтвердила гіпотезу про те, що рівень творчих здібностей в підвибірці студентів соціономічних спеціальностей вищий за рівень творчих здібностей в підвибірці студентів технічних спеціальностей.

В сучасних умовах розвиток здатності до творчості вважається однією з цілей освіти. Проте, виділяють професії гуманітарні та технічні. У перших є більше можливостей проявити себе як творчу людину, виходячи за існуючі рамки і створюючи щось нове і цінне. Можна припустити, що молоді люди, зокрема, студенти, які обрали соціогуманітарні професії, мають більший рівень креативності, ніж студенти технічних напрямів.

ВИСНОВКИ

1. Нині національна освіта узяла курс на задоволення потреб молоді крокувати в ногу з часом, бути конкурентоспроможною, працювати над своїми знаннями, вміннями, ставленнями, здобувати новий функціонально-фаховий досвід. Дослідження стану сформованості творчих здібностей усвідомлюють необхідність власного розвитку, а, головне, бажання працювати над собою. Завдання освітян полягає у тому, щоб зробити особистість соціального працівника більш успішною з точки зору подальшої трудової діяльності, навчити бути творчим у процесі фахової діяльності. Поняття «творчі здібності» учені розуміють як інтегративну якість особистості, що включає мотиваційний, діяльнісний і когнітивний компоненти, які забезпечують готовність до діяльності зі створення творчого продукту і має в своєму розпорядженні шляхи творчого саморозвитку студентів. Виділена ними сукупність методологічних підходів (задачний, акмеологічний і евристичний) дозволяє успішно застосувати модель розвитку творчих здібностей студентів – майбутніх соціальних працівників, що включає цільовий, змістовний, процесуальний, результативний компоненти та освітні умови її ефективного функціонування. Нами опрацьована критеріальна база розвитку творчих здібностей студентів-соцпрацівників, на підставі якої ми виділяємо рівні розвитку творчих здібностей студентів сучасного університету: репродуктивний, нормотворчий, евристичний, а також показники їх оцінки: освітня успішність, творча вмотивованість, творча вправність.

2. Багатозначність творчих здібностей потребує інтеграції знань із різних наук (психології, освітології, економіки, філософії, соціології, логіки, менеджменту, філології та ін.), які пояснюють сутність і специфіку, дефініції, вимоги, які вона висуває до особистості соціального працівника. Обираючи професію, людина керується рядом мотивів. Однак лише частина з цих мотивів є вирішальною, а інша – другорядною. Саме здатність до творчої активної

діяльності має потенційні можливості для надання професійно важливих знань, умінь та навичок, які необхідні для фахової діяльності, суттєво впливають і посилюють розвиток інтересу і, як наслідок, забезпечують можливість свідомого ставлення до фахової діяльності соціального працівника. Крім того, всебічна творча діяльність не повинна бути випадковою і справою лише одного заняття, що говорить про необхідність дотримання принципу системності. Його реалізація передбачає об'єктивну самооцінку особистістю своїх можливостей і самоосвіти, виховання професійно важливих і морально-етичних якостей, розуміння того, що діяльність вимагає від людини певних якостей, серед яких здатність і готовність виявляти ініціативу, на здатність приймати самостійні рішення, брати за них відповідальність, розвинені комунікативні та організаторські здібності, здатність до творчої активної діяльності.

3. Специфіка професійної діяльності соціального працівника зумовлює високі вимоги до його особистості як фахівця, до соціально-психологічної надійності, відповідальності, компетентності, самоактуалізованості. Водночас у такій готовності значущу роль відіграє творчий компонент як можливість відтворювати і творчо змінювати продукти праці, стаючи у цьому процесі активним суб'єктом, відповідальною особистістю, креативною індивідуальністю. Для майбутніх соціальних працівників це передбачає максимальну орієнтацію на проблемно-творчий характер освітньої діяльності й надбання ними власного творчого досвіду. А це зреалізовується тоді, коли він потрапляє в довкілля, яке вимагає від нього максимально свідомого і самостійного вивчення як навчального матеріалу, так і освітнього змісту, забезпечуючи тим самим свій різнобічний розвиток і самоформування себе як креативної і творчої особистості.

4. Реалізація теоретичних засад і прикладних аспектів розвитку професійних творчих здібностей майбутніх соціальних працівників зумовила вибір та застосування оптимального методологічного підходу, який дав змогу встановити такі найважливіші закономірності розвитку професійних творчих здібностей майбутніх: а) прогресивна наступність етапів циклічного перебігу

особистісного творчого вчинення розпочинається з виникнення проблемних ситуацій, виявлення оригінальних способів їх розв'язку, появи вмотивованого креативного поля та завершується розумінням нового способу розв'язання проблеми і критичним усвідомленням особистісної динаміки та результату створення продукту творчості; б) циклічність розгортання процесу створення особою творчого продукту закономірно призводить до розуміння змісту та особливостей пошуково-мисленнєвої роботи, досягнення і відшукування шляху-способу розв'язання проблеми і рефлексії творчо зорієнтованої самоактуалізації особистості; в) метасистемність у становленні професійної творчості фахівця, виявляючись у сукупності стратегій пошукування (аналогізування, комбінування, реконструювання тощо), є підґрунтям творчого проектування оригінального чи власне нового продукту; г) самоорганізація творчого процесу особистості як синергійна сукупність інтелектуально й екзистенційно узгоджених поведінкових і вчинкових етапів творення актуалізує потенціал її вольової, розумової, мотиваційної, комунікативної активності та спричиняє вироблення нею творчого підходу до ефективного зреалізування виробничих чи суто ділових завдань. Циклічно-вчинковий підхід дає змогу цілісно та синергійно розглянути і збагатити значеннєво-смісловне поле розвитку професійних творчих здібностей майбутніх соціальних працівників. Передумовою цього є створення психодидактичних умов, розробка і впровадження освітньої моделі, яка відображає системотвірну і смислоутворювальну сукупність причин та обставин у творчому пізнанні та мислепродуктивній діяльності й у такий спосіб реалізує становлення творчої особистості.

5. Експериментальні дані дозволяють говорити про те, що розвиненість професійних творчих здібностей майбутніх соціальних працівників залежить від рівня сформованості вищезазначених компонентів. Вірогідність та надійність результатів вивчення особливостей професійних творчих здібностей майбутніх соціальних працівників у ході експериментального дослідження забезпечувалися адекватністю застосованих методів та методик меті та

завданням дослідження, статистичною обробкою експериментальних даних, кількісним і якісним аналізом. Отже, можемо висновувати про те, що у студентів спостерігається недостатньо високий рівень розвиненості окремих компонентів професійних творчих здібностей. Тому підвищення рівнів сформованості цих компонентів сприятиме їх здатності до творчої професійної діяльності. Отже необхідно розробити та експериментально перевірити психодидактичні умови, спеціальну технологію і програму розвитку професійних творчих здібностей майбутніх соціальних працівників на засновках циклічно-вчинкового підходу. Аналіз літературних джерел дозволив нам виявити актуальність проблеми розвитку творчих здібностей студентів – майбутніх соціальних працівників, що підтверджується протиріччями між потребою суспільства в працівниках соціальної сфери, які здатні творчо реалізовувати широкий спектр професійних завдань, і недостатньою якістю реалізації соціального замовлення в установах вищої професійної освіти; необхідністю вирішення проблеми розвитку творчих здібностей у студентів соціономічного профілю у процесі їх навчання в університеті і недостатньою її теоретичної розробленістю; потребою соціальних працівників у науково розроблених рекомендаціях щодо розвитку творчих здібностей і недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення даного процесу в українських ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова О.І. Розвиток креативного потенціалу майбутніх практичних психологів в процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць РДГУ*. 2014. №3. С. 19-22.
2. Бердяев Н. А. Творчество и объективация. Минск : Экономпресс, 2000. 304 с.
3. Березанская Н. Разработка системы психологического обследования и мониторинга универсальных умений в целях аттестации и подбора персонала. *Развитие личности*. 2002. № 2. С. 136–155.
4. Берлянд И. Е. Игра как феномен сознания. Кемерово : Алеф, 1992. 98 с.
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Москва : Изд-во Эксмо, 2003. 320 с. (Сер. «Психологическая коллекция»).
6. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издат.центр «Академия», 2002. 320 с.
7. Василевицкая О. В. Проблема творчества в отечественной и зарубежной психологии на современном этапе. Москва : Педагогика, 1987. 380 с.
8. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування : навч. посіб. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.
9. Венгеренко Н. А. Структура творческого процесса. Структура и закономерности творческого процесса. Москва : МГПИ, 1983. С. 33-84.
10. Вишнякова Н. Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии. Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Москва, 1996. 24 с.
11. Вірна Ж.П. Професійна і особистісна успішність психолога. Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 46–48.
12. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва : Педагогика, 1982. 342 с.
13. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Москва : Прогресс, 1988. 702 с.

14. Горноста́й П. П. Теория и практика психологического консультирования: проблемный подход. Київ : Наукова думка, 1995. 128 с.
15. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47-81.
16. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
17. Гуменюк О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.
18. Гусельцева М. С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии. *Вопросы психологии*. 2006. № 1. С. 3-15.
19. Декарт Р. Правила для руководства ума. Рассуждение о методе. Москва : Мысль, 1989. 512 с.
20. Журавльова Л. П. Структурно-динамічна модель міжособистісної взаємодії. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Сер. Психологія*. 2013. Т. 8, вип. 22 (2). С. 17-25.
21. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
22. Ильясов Р. Р. Социально-философский анализ феномена игры : автореф. дисс...канд. филос. наук. Уфа, 1998. 20 с.
23. Кант И. Трактаты и письма; вступ. ст. А. В. Гулыги. Москва : Наука, 1980. 709 с.
24. Карпенко З Психологія творчості В. А. Роменця в постнекласичному художньо-філософському дискурсі. *Психологія і суспільство*. 2012. № 3. С. 57-62.
25. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості студента. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : м-ли Всеукр. Наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квітня 2014 р.). Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 18-20.

26. Кісарчук З. Г. Проблема професійної підготовки психологів-консультантів та психотерапевтів Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 176-177.
27. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
28. Котлер Д. Психотерапевтическое консультирование. С.-Петербург : Питер, 2001. 464 с.
29. Кращі методи психодіагностики : навч. посібник / відп.за вип. В.М. Ященко. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 406 с.
30. Кукуленко-Лукиянец І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови). Автореф. дис. канд. психол. наук. Ін-т педагогіки та психології проф. освіти АПН Ураїни. Київ, 2003. 22 с.
31. Кун Т. Структура научных революций / сост. В. Ю. Кузнецов. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2002. 608 с.
32. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании. *Школьные технологии*. 2004. №5. С. 3-12.
33. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 487 с.
34. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи. *Збірник наукових праць полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки»*. Полтава, 2006. Вип. 3(50). С. 215-219.
35. М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : у 2 т. Київ, 2011. Т. 1. 496 с.
36. Макшаков С. А. Тренинг креативности / С. А. Макшаков, Н. Ю. Хрящева. С.-Петербург : Ин-т психологии, 1996. 325 с.
37. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 312 с.

38. Моляко В. А. Психологическая система творческого тренинга: «Карус». Киев : Знание, 1996. 44 с.
39. Наумов С. В. Организационно-деятельностные игры. *Природа*. 1987. № 5. С. 24-33.
40. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Вид. 6-те, стереотип. Київ : Либідь, 2006. 632 с.
41. Павлюк Р. Критеріальна готовність майбутніх вихователів до використання казки при навчанні іноземної мови дошкільників. *Наукові здобутки студентів і магістрантів школи XXI століття: мат-ли Між-нар. наук.-пр. конф., м. Полтава, 14-15 березня 2006 року*. Полтава: ПДПУ, 2006. С. 16-17.
42. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 4. С. 5-7 ; № 5. С. 4-6.
43. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 2 (3). С. 17-27.
44. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва : МГУ, 1989. 216 с.
45. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 256 с.
46. Плотников В. И. Типологический подход / Социальная философия : словарь / сост. и ред. В. Е. Кемеров. Москва : Акад. проект, 2003. С. 464-471.
47. Поппер К. Логика и рост научного знания. Москва : Прогресс, 1973. 302 с.
48. Професійна діагностика / упорядник Т. Гончаренко. Київ : Ред. загальнопед. газети, 120 с.
49. Психологический словарь URL: <http://www.psychologynet.ru/dictionaryies/psy.html>.
50. Психология творчества / под ред Я. А. Пономарева. Москва : Наука, 1990. 224 с.

51. Психологія вчинку : шляхами творчості В.А. Роменця / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.
52. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Ннауково-метод.посібник / За ред. В.В. Рибалки. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 388 с.
53. Развитие образования в странах СНГ / Рос акад. образования. Ин-т теории образования и педагогики; под ред. В А. Мясникова. М., 2002. Вып. 2: Дистанционное образование / сост.: М.А. Джапарова, Н.В. Новожилова. 63 с.
54. Рибалка В. В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога / Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 29-32.
55. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.
56. Роджерс К. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 164-168.
57. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 992 с.
58. Роменець В. Психологія творчості : навч. посібн. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
59. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. С-Петербург : Питер, 2000. 712 с.
60. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.
61. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности : монография. Одеса : Лерадрук, 2013. 317 с.
62. Сидорчук Т. А. Система творческих заданий как средство креативности на начальном этапе становления личности: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1998. 21 с.

63. Словник-довідник психолога-консультанта / укл. : Н. В. Гаркавенко, Я.В. Чаплак, С.К. Шандрук та ін.; наук. ред. В. Г.Панок. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 200 с.
64. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту. Київ : Нора-Друк, 2003. 296 с.
65. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії. Київ : Либідь, 2006. С. 316-358.
66. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : «Прогресс», 1965. 154 с.
67. Теплов Б. М. Способность и одарённость / Избранные труды : в 2-х т. Москва : Педагогика, 1985. Т. 1. С. 15-41.
68. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 232 с.
69. Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 1. С. 45-133.
70. Файерабенд П. Избранные труды по методологии науки. Москва : Прогресс, 1986. 542 с.
71. Фурман А. В. Ідея професійного методологування : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2008. 205 с.
72. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.
73. Фурман А. В., Шандрук С. К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.
74. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта*. 2014. №5/СХХІІ. С. 95–104.
75. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. Москва : Прогресс, 1993. 447 с.
76. Хомуленко Т. Б. Аналіз змісту поняття креативність. *Вісник ХНУ*. № 539. Сер. Психологія. 2002. С. 211-216.

77. Хомуленко Т. Б. Діяльнісний підхід до розвитку організаторських здібностей як компетентності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 50. С. 306-322.

78. Хомуленко Т. Б. До питання про шляхи розвитку креативності. *Шляхи підвищення навчально-виховного процесу в школі та педагогічному вузі* Збірник наукових праць. Ч.1. Харків, 1994. С. 189-195.

79. Чебикін О.Я. Імідж психолога та можливості його формування. *Наука і освіта*. 2010. № 8. С. 44-48.

80. Шандрук С. Застосування особистісних підходів к процесі формування професійно-значущих якостей майбутніх психологів. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць*. Чернівці : Рута, 2004. Вип. 209 : Педагогіка та психологія. С. 189-199.

81. Шандрук С. К. Обґрунтування методологічного підходу розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів. *ScienceRise*. 2015. № 8/1 (13). С. 101-104.

82. Шандрук С. К. Організаційно-діяльнісна гра як засаднича умова і чинник розвитку професійних творчих здібностей і креативності майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 2 (45). С. 291–300.

83. Шандрук С. К. Проблема формування професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. К. : Гнозис, 2015. Вип. 35, додат. 2, т. III (15). С. 230-236.

84. Шандрук, С.К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів : 19.00.07 : дис. ... д-ра психол. наук ; Тернопільський нац. ун-т . Тернопіль, 2016 . 458 с.

85. Щедровицький Г. Організаційно-діяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної миследіяльності. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С. 58-69.